

Rainbow Klassiek® wordt uitgegeven door Muntinga Pockets,
onderdeel van Uitgeverij Maarten Muntinga bv, Amsterdam

www.rainbow.nl

Inhoud

De nieuwe eeuw	7
Naar huis	29
Stemmen	54
Ontmoeting	76
Meidag	100
Denacht	129
David	150
Aan zee	180

Copyright voor deze uitgave Uitgeverij Maarten Muntinga bv,
Amsterdam 2006

Omslagontwerp: Studio Bunder

Foto voorzijde omslag: Gemeentearchief Amsterdam

Zetwerk: Stand By, Nieuwegein

Druk: Bercker, Kevelaar

Uitgave in Rainbow Klassiek mei 2006

Alle rechten voorbehouden

ISBN 90 417 4503 3 NUR 301

De nieuwe eeuw

Gisteravond laat al hing hij boven de daken klaar, de rosse lantaarns sloegen er hun gloed tegen aan en vannacht heeft hij zich laten zakken -, de sneeuw. Het is de eerste sneeuw van het nieuwe jaar, het is de eerste sneeuw van de nieuwe eeuw -, sneeuw die de wereld vernieuwt. Het is vandaag de Nieuwe Eeuw -, gister liep de Oude Eeuw ten einde. Honderd jaren waren om. Een bolgeblazen ballon, waaruit het stroomde, stroomde -, eindeloos leeg. Een oude afgewonden ketting, honderd jaar geleden nieuw. Zó zinken ze het water in, als de schepen voor anker gaan, je staat erbij in het riet, je ziet ze dalen, ze raken het water, ze breken het water, en het sluit zich weer... maar eens, je weet het, worden ze weer in het licht geheven, en de schepen varen de haven weer uit in een voorjaarszon -, de oude eeuw is voor eeuwig verzonken.

Sneeuw ligt uit in platgestreken plakken, sneeuw klimt klevend tegen gevels op... en het is zo stil... en alle leven lijkt weggekropen: het is namiddag, het is nieuwjaar. En ze gaat alleen. De meid deed open, de deur sloeg toe en David was in het huis en over een halfuur komt ze er weer langs. En nu sterven de echo's en nu keert ze zich het eigene toe - zó zou je iets, van jezelf alleen, voor elk ander verborgen, in een doosje ontbloten... dit eigene, heimelijke is het gaan langs het huis, en zijn de gedachten.

Ze stijgt het laaggelegen straatje uit, de dijk op en de sterke sneeuwreuk in. Die geven de velden af, die waait het water over.

De molens steken stram en zwart in het wit, de dikke rompen van de overwinterende schepen, tegen de hemel, tegen het water, onwrikbaar, grijs aan grijs. Dit is zijn huis, naar het water gekeerd -, zijn gesloten huis, waar het nu leeg is en wel koud zal zijn en wel heel stil -, sneeuwdoorschonen schemering. Binnen de deur de smalle gang, de bak met zijn stokken, de kapstok met zijn jassen. Eén stok en één jas ontbreken... hij is op reis. De eerste deur rechts is de kamer met de boekenkast, de laaghangende lamp, de ronde tafel, waar ze zaten, weer zullen zitten, tezamen, het boek tussen hen in. In dit vierkante huis, dat uitziet op zijn sneeuwen tuin, woont hij alleen. Lang geleden was er ook zijn vrouw, die krankzinnig werd en weggevoerd moest worden, nog eens weerkwam, maar weer heen moest en ten leste stierf. Er was een dochter, die trok naar Zweden met een Zweedse man, een handelsman, en zijn zoon verdronk, in een kalme oceaan, op een stille dag, tussen Borneo en Japan, en er heeft niemand ooit geweten waardoor... of waarom. En hij wordt in februari vijftig jaar.

Het is wel wonderlijk, dat plotseling elkander tegenkomen, het is wonderlijk en natuurlijk. Je hebt gewacht, je hebt er een plaats in jezelf voor open gehouden. Je weet dat achteraf... want nu had het ook niet lang meer moeten duren...

Straf waait de wind de haven uit, in de horizon dommelen de witte wolken. Zilverig en kil, als een vis, glimt het water, de houten vlondertjes, de schriële bruggetjes ijlen er in wijde boog overheen, - de wal uit, een eind verder weer in de wal terug. Dwars en recht is het water overstreept met bruine balken - elk draagt een sneeuwen lijn op zijn ronde rug. Dit is haar wereld, dit heeft een hart, dat al jaren dagelijks aan het hare slaat. In de opene dijkbocht staan schrap op de wind de stugge schippers, in hun gladde zondagskleren en staren de haven over. En hier... hier is het. De weezoete walim dringt de zuivere sneeuwreuk in...

de emmers rinkelen... het water plonst... de hoeven stampen... grof gezang, een korte, botte lach. En de verwarde slag van haar eigen hart. Want dit is het onzalig oord, het vuig verblijf... er huist een dikke man met rode, opgezette wangen, die roept alle meisjes gemene woorden na, er staan, met krijt, gemene woorden geschreven op de binnenkant van de deuren en de deuren gapen wagenwijd gespalkt, vooruitgeduwd in modder en sneeuw. Buiten op de deuren staat niets, de deuren zijn als de mond van de dikke knecht, - het komt ook bij hem van binnen, het komt zijn binnenste uit. Het is een diepe, duistere ruimte en achterin walmt een rosse lamp en paarden zijn in schemer angstwekkende dieren, met hun sidderende halzen, hun schichtige ogen, hun schrill gehinnik, hun boos gebries... de hoofdstelen en zadels aan de grauwe muren lijken foltertuig en rijtuigen, die niet rijden, rijtuigen zonder paard, worden plotseling tot droomgestalten.

Waarom begrijp je alles... waardoor kleef je van zoveel het weten je aan? Je komt er niet meer af, je kunt het niet vergeten. Je kunt nauwelijks zo ver teruggaan in de jaren, of het was er, het fluisteren op school, waarbij je moest blozen, waarbij je met je ogen knipperen moest, je werd warm en verward... je voorhoofd besloeg. Waarom slaat elk woord als bliksem bij je in... waarom heb je ooit naar de deuren gekeken, waarom schroeit er iets in je, gloeit er iets in je, terwijl je walgt...?

Eéns was genoeg en het kleef je aan.

Waarom weet je jezelf schuldig, enkel doordat je begrijpt? Je komt pas tot rust, als je die schuld bekent. Voor jezelf... 'Weet jij het al... weet jij het al... of geloof jij nog aan de ootievaar?' Altijd dat. En het is als met de vinger aanwijzen... de ondraaglijke openbaringen. Je dorst het niet in je denken aan vader en moeder verbinden -, je verstoort die draad, die zich toch telkens weer spon, van je uit en buiten je om... Enkel door het te verwer-

pen, enkel door vader-en-moeder uit te zonderen, terwijl je beter wist, kon je het samenleven dragen. Je ondervroeg de mensen met je ogen, de getrouwde mensen, en zelf gaf je het antwoord. Neen... Neen... Neen. Een diepe twijfel -, tegen alle volhouden in -, een diepere zekerheid: wat zovelen weten, staat vast. Alle mensen zijn gevloekt. Ze moesten het zwaarste voor het liefste lijden...

Later, langzaam aan is het heel erge gekomen. Er stond een zin in een boek. *De gevolgen van hun liefde bleven niet uit -, angst maakte zich van haar meester.*

Je begreep het eerst niet recht -, maar het bleef in je steken. Het omgondsde je, als een vlieg. Het maakte je duizelig, warreilig, verward. Soms, in de nacht, zwol het gonzen tot een schreeuw. Het schreeuwde in tegen zichzelf. Wat beduidt dit... 'De gevolgen van hun liefde'? De woorden werden spookselen, die je omgaven. Wie kan het mij zeggen... mij zeggen, wat dát... met liefde te maken heeft? Liefde... liefde... je kuste de rug van je eigen hand. Ze heetten Ewald en Dorothea, en ze kusten elkaar in het rozenprieel. 'De gevolgen van hun liefde bleven niet uit...' En het staat er, het gilt naar je toe: die 'gevolgen' zijn: een kind. Het liefste, waar je het zwaarste voor moet lijden? Het zwaarste...? 'De gevolgen van hun liefde...' en het is datzelfde, waar je niet over spreken moogt, waar je niet aan denken moogt, waar de gemene woorden op doelen, die de stalknecht schreeuwt. Maar dat kan toch niet... er moet de uitweg van een verborgen dubbele betekenis zijn. Je moest dat alles niet hoeven weten. Het moest zich niet zo in je kunnen hechten, je moest geen gemene woorden begrijpen. Is het niet gruwelijk, dat je zo weerloos voor het vuile open staat? Zonder zelfs de zekerheid, dat het in je be sloten blijft. Dit laatste weet ze sinds verleden jaar pas goed.

Vader was uitgedleden en had zijn voetgewricht gebroken en zuster Den Hertog kwam hem masseren. Ze noemen zuster Den

Hertog 'pot met oren', ze noemen haar ook 'kwade kraai', maar je moet haar kennen. Ze stond met moeder te praten in de gang en ze meenden alleen te zijn -, maar zelf stond ze achter de kleerkastdeur, en zuster Den Hertog vertelde van juffrouw Cool, het rijke mens uit De Walvisvaarder, heel streng, heel trots, heel vroom. Ze heeft haar verpleegd in haar zware ziekte, longontsteking heeft ze gehad. Dan stijgt de koorts, en de mensen verliezen hun bewustzijn, ze verliezen zichzelf en ze ijlen. En soms zeggen ze ontzettende dingen. Woorden, waarvan je niet wist dat ze ze kenden -, vreselijke vloeken... waar zaten ze verborgen? Als je een naald inslikt, reist hij door je lichaam en verlaat het soms na jaren, een speld blijft steken en je gaat dood... Het moet ontzettend zijn, wat juffrouw Cool heeft gezegd. Zuster Den Hertog zei: 'Uitgebraakt.' Ze zei ook: 'Je hart stond erbij stil.' Zij en de dokter dorsten elkaar niet aanzien. En mevrouw Baarslag, haar eigen nicht, stond erbij. Niemand dorst iemand aanzien. Zoals het op de binnenkant van de deuren geschreven staat, zo stond het ook bij haar aan de binnenkant geschreven, en de deuren bleven gesloten, jaren, jaren, het zat 'achter slot en grendel', maar de koorts brak het open en het kwam naar buiten en ieder een kreeg het te zien...

'Als nu maar niemand er ooit iets van laat blijken...' zei moeder, 'of ze zou van schaamte niet meer leven kunnen.' 'Het zou misschien goed voor haar zijn, als ze het eens hoorde van zichzelf, die voor anderen zo hard is.' Zo zuster Den Hertog. En toen ging ze weg en moeder liep haastig naar de keuken en zelf stond ze in de kleerkast verborgen... En nu kan het elk ogenblik beginnen... vanavond, vannacht... de longontsteking komt en hoger stijgt de koorts en je verdooit uit jezelf, je bent niet meer jezelf, niet meer in jezelf... je ijlt... je ijlt... o, waar ijlt je toch eigenlijk heen? En de koorts dwingt de deuren open, en er staan vanbinnen gemene woorden op geschreven.

Onwetens spreken haar lippen ze uit. Vader en moeder staan erbij -, ze horen het... David hoort het... de dokter hoort het, en ze durven elkaar niet aanzien, ze gruwen van haar.

En ik kan het toch niet helpen, dat ik ze weet...

Jawel -, je had ze nooit mogen lezen. En bovendien begrijp je ze alleen omdat je slecht bent...

Altijd naderhand zal ze het in hun ogen zoeken... wat is er toen gebeurd... wat heb ik gezegd? Maar nooit kun je het in woorden vragen, en nooit zullen ze het in woorden zeggen. Er is de kans, dat je ijllende sterft... dan is dat het laatste geweest, en hun laatste herinnering deze: ze was niet edel en ze was niet rein.

Die middag, die avond en de volgende dagen heeft ze voor elke boodschap, voor ieder uitloopje haar mantel aangetrokken. En moeder zei: 'Wat ben je toch plotseling kleums. En dat, terwijl het helemaal niet zo koud is.'

'Ja... maar ik ben ook zo bang... dat ik longontsteking krijg. En ik wil niet... ik wil niet...'

'Wat wil je niet...?'

O, je moest het ééns, tegen iemand, kunnen zeggen. Maar neen. Nooit.

'Ik wil liever niet doodgaan.'

'Malle meid, malle Trien.'

De deuren van de stalhouderij worden wel dikwijls schoongewassen, maar ze blijven het niet -, de dikke knecht met de rode, opgeblazen wangen schrijft er toch weer de woorden op. Maar zij is schoongewassen... en niets is er meer dat haar verontreinigen kan.

De dag was een neveldag, in oktober. En ze kwam uit de gang, waar het klam en kil was, naar het mildere, lichtere buiten toe... even blijf je dan meest mijmeren in de open deur, mijmeren voor je uit de klaarte in... mijmeren naar wat ongrijpbaar is... en

daalde toen langzaam de stoep treden af, en er lagen plasjes gevengen, die kaatsten de hemel. Je kan dat hemelbeeld uiteendoen spatten met je voet, zo deed ze ook en was al haast beneden, toen ze staan bleef, om hem voorbij te laten, die naar boven moest. Altijd loopt hij in zichzelf verzonken -, zegt in de klas niet veel meer dan het nodige, het zakelijke, en groet je op straat, zoals hij dames zou groeten. Zo ook die middag. Hij nam zijn hoed af en ze zag zijn dunne, gladdere, grijze haar, bloot in het licht, ze groette terug en wilde verder gaan. Toen weerhield haar zijn stem en ze bleef staan, met haar voeten op twee verschillende treden. En zo stond hij ook, een paar trapjes hoger, met zijn voeten op twee verschillende treden. En ze keek naar hem op en hij keek op haar neer en ze zag zijn ogen, blauw, en ze hoorde zijn stem: 'Ik kan dat eigenlijk niet rijmen, dat jij zulke opstellen schrijft, en je toch zo vaak in de lessen misdraagt, dat je iedereen zoveel moeite geeft.'

Haar lippen gingen open, maar ze gaf geen geluid en zo stonden ze en keken elkander aan. Ze voelde wijd haar ogen naar de zijne openstaan.

'En hoe verantwoord je dat voor jezelf?'

En toen... en toen... ze heeft niets gezegd, ze is de stoep afgesprongen, en doorgehold, zonder omzien doorgehold, maar duizend bloemen zijn in haar ontloken, in één seconde, duizend eden stegen naar de hemel... duizend witte vogels omfladderden haar. Duizend geloften. 'Kol Nidrei'. Alle geloften. Niets lelijks meer... niets onedels meer... niets onreins meer... regelrecht naar de vlekkeloosheid toe. Zo wilde je ééns als kind door de horizon naar de IJszee reizen, naar de beren en het wonderlicht en de groene doorschijnende gebergten toe... En niet meer twisten om nietigheden en niet meer zelfzuchtig... en thuis beter je best doen en niet altijd alles vergeten, dat je wordt opgedragen, en niet je stootkant maar opspleden, maar be-

hoorlijk naaien... en je nagels beter schuieren... en voortaan je hele leven zo, en jezelf vanbinnen helemaal zo, dat hij elke minuut van de dag en de nacht bij je binnenkomen, bij je binnenkijken mag, waar je ook bent, wat je ook doet en dat er niets is, in je niet, aan je niet, waarvan je zou vrezen dat hij het zag. Geen gedachte. Maar waarom heeft De Veer hem haar opstellen laten lezen?

Tien dagen later, in de gang.

'Zou je zondagmorgen tegen elven even bij mij aan kunnen komen? Ik heb je over je opstellets te zeggen.'

Ze is gegaan. Ze is langs de stalhouderij gelopen. De man heeft haar nageroepen en de woorden stonden aan de binnenzijde van de deuren. De stem heeft haar niet bereikt, de woorden vloten langs haar ogen, levenloos. O man, ik hoor je niet eens, je kunt je longen sparen... o woorden, ik zie je niet eens, ik heb je nooit gekend -, merk je het niet? Ik zit nu op een toren, er is geen vuil, dat zo hoog spatten kan.

Het blauwe schrift lag op de ronde tafel, de kamer was gevuld van zilverlicht, buiten immers zijn de kaden, is de haven... de balkenvlotten liggen schots en schuin, ze maken van het water een gearceerde tekening. Hij zei: 'Ga daar nu zitten en lees het mij voor.'

Het was het opstel over het medelijden. De Veer had het al gehad. O... een tien stond eronder!

'Je moogt niet zeggen, dat je je cijfer al hebt gezien.'

'Neen, ik zal het niet zeggen.'

En ze las over dat, wat de pijn en de plaag van je leven is. Omdat je er immers niets aan kunt doen. Niet aan de zwervers, en niet aan de zeelui... niet aan Rémy en Vitalis... niet aan de man zonder tong, die uit Rusland kwam. En je medelijden zwelt... zwelt... vuur en vlam is je hoofd. Je hebt het ook met wie het niet verdienen -, met de boze padrone. Je had je voorgenoemen:

Neen, met hem geen medelijden. Hij moet gestraft, de jongens gewroken. Maar zit hij gevangen, en zal hij worden gestraft, dan rukt je medelijden zich van je los en vliegt naar hem uit. Het gaat buiten je om. Je hebt soms haast nog meer medelijden met dieren, dan met mensen - magere paarden die je ziet ranselen, hongerige, opgejaagde honden, oude zieke katten... zelfs eens die zwarte rat in de grauwe bijt, in een vallende sabbatavond... Je hebt het ook voor wat geen leven heeft, en dus niet lijden kan... dingen die je ziet drijven in de haven... een vlieger die schoot ging, een weggegooid stoel... je hebt het het ergst, tegen de avond... O, eens stond die stoel in een kamer naast een kachel... en nu drijft hij daar, drijft hij daar... drijft het kanaal in... drijft af naar zee... en moet daar onherroepelijk verloren gaan.

'Het is heel aardig... heel goed... ik zou er je een negen voor geven hebben. Je moet het nooit te mooi willen maken.'

'Maar toch zo mooi als je kunt?'

'Zo mooi als je kunt... zonder mooidoenerij.'

Ze had dat woord nog nooit gehoord. Hij zei ook nog dit: 'Levenloze voorwerpen moet je niet schrijven. Dat zou je immers ook niet zeggen.'

'Maar er bestaat toch een spreektaal en een schrijftaal? Dat zegt tenminste mijnheer De Veer.'

En toen lachte hij even. 'Ja, als mijnheer De Veer het zegt, dan zou ik er mij maar aan houden.'

En ik hoor, dat je je leven al hebt verbeterd, op school.'

'Ik wil nog verder gaan, nog beter wil ik worden.'

Ze keek hem niet aan, haar stem was hees. Ze stonden voor de boekenkast, die de hele achterwand van de kamer beslaat. Ze dacht: elk boek heeft honderden bladen, elk blad heeft honderden woorden, elk woord heeft een betekenis. Dit is... een wereld, gesloten. Er zwol een benieuwdheid, een benauwdheid, haar ogen tastten, van onder naar boven, van links naar rechts... gre-

pen vast, lieten los. Ze keerde zich maar weer af.

De dikke, deftige juffrouw is binnengekomen met op een blaadje twee kopjes koffie en een bordje bruine koekjes. Ze hebben de koffie gedronken, de koekjes gegeten, tegenover elkaar aan de ronde tafel. En het huis voorbij reed een janplezier vol schreeuwende mensen, de ramen dreunden, het zilveren licht leek te sidderen... inwendig grauw maar licht overglansd lag het water, de verre schepen staken als donkere klompen in lichtere nevel, onwrikbaar, en de bruggetjes zo broos als uit houtjes zonder voeging tegeneen gelegd en allemaal zo eender, in hun wijde boog, dat het leek als zag je telkens hetzelfde, zoals een keilsteentje scheert en weer opspringt. En hij zei: 'Misschien heb je zin om zondagmorgen weer te komen?'

En weer, en weer.

Maar nu komt het uur, vanwaar uit ze hoger stijgt en zelfs de toren onder zich laat, van waaruit ze stijgt zo hoog, dat de aanraking met het leven ondraaglijk wordt.

Hij zei: 'Je kunt de volgende zondag niet komen, die heb ik Loekie beloofd. Ze is zo achter geraakt door al haar verzuim. Als ik haar niet wat op streek help, haalt ze het niet weer in.'

O... dus de volgende zondag zal Loekie hier zitten! Loekie is blond en blank en braaf, ze is de lieveling van alle leraren. Ook van hem?

'Vindt u misschien ook Loekie aardiger dan mij? Vindt u ook misschien Loekie... het liefste meisje van de klas?'

Hij stond bij de kast.

'Wat vraag jij dwaze dingen... domme... kinderachtige dingen.'

Tegen de zoldering trilde het licht. Ze zweeg... een beetje beschaamd, een beetje verslagen en... een beetje getroost.

Ze lazen Vondel, zijn stem volgde bedwongen golvend zijn dunne vinger de regels langs.

'Je moet hem wel goed leren doorgronden eer je hem mooi vinden kunt.'

'Ja... ik wil hem ook leren doorgronden. Ik wil alles doorgronden.'

Alles doorgronden. Ze klonken na in haarzelf... haar eigen woorden... een echo van peinzende verwondering... ze staarde over het paarsfluwelen tafelkleed met zijn glanzende als violenblaadjes. En ineens lag zijn hand, achter haar rug om, tegen haar schouder aan, drukte even en vluchtte weer... En zijn stem was van een innigheid... gebroken innigheid... een in innigheid brekende stem.

'Je weet het toch wel... Je weet het toch wel... jij bent de liefste... de enige ben je...'

Duizend eden ten hemel... duizend witte vogels, duizend geloften... - Kol Nidrei... Alle geloften... dat heeft ze kunnen dragen, dat heeft haar gelukkig gemaakt, vervuld, verzadigd, maar nu is er alleen de radeloosheid van een verwilderd willen, dat zich niet richten kan, de kwelling van een aanhoudend tekort, dat zich zoekt op te heffen en niet weet waarmee.

Waarom is hij beneden gebleven, toen zij tot boven de toren steeg? Hoe zal ik hem doen weten, dat alles nu veranderen moet, dat de dingen niet kunnen blijven gaan, zoals ze gingen, nadat dit is gebeurd, dat het in nieuwe woorden moet worden gevangen, in nieuwe daden moet worden gedragen? O, ik kom dit niet te boven. Eén van ons zal zeker vóór zondag sterven... eigenlijk moesten we liever beiden vrijdag of zaterdag sterven... maar het is zondag geworden... ze zaten aan de ronde tafel, en zijn rechterhand rustte op haar linkerhand en hun ogen woonden samen in het boek.

En toen was het, dat ze vluchten moest. De juffrouw kwam binnen met de kopjes koffie en de dunne, bruine koekjes... de stoel wankelde, haar vingertoppen waren ijsskoud en ze stond bij het raam.

'Neem je niet je kopje koffie?'

O, zeg het niet... zeg het niet. Laten we zó niet doorgaan... laten we niet doorgaan met in elkaars bijzijn te eten... laten we... laten we... o, boven de hoogste torens uit... en haar hart hijgde in haar als een zelfstandig wezen met zijn zelfstandige pijn, rukkende aan zijn pijn.

'Nee, dank u.'

En even keek hij op.

Daar lagen de schepen onder het zilverlicht, afgetakeld, uitgekleeft voor de winterslaap, de wolken hadden de lucht ontruimd, de bruine vlotten dreven in grote plassen blauw. Ze hoorde hem eten en drinken... haar hart hijgt in zijn eigen pijn, rukt aan zijn pijn... o, ik wil dit niet, wil dit niet. Maandag op school... heeft ze hem... uit een deur zien komen. O ellende, gebondenheid in de slavernij van het lage, van de verborgen vernedering. En de pijn van het verwilderde willen, dat naar alle kanten uitslaat en zich niet richtten kan, geen doel heeft, geen naam, zich aan niets dat een naam heeft hechten wil... zó rukt soms een zeepbel aan de pijpenkop, zo smartelijk en je blaast hem al voller en hij zwelt in al goudener en zilveren tinteling, tot hij barst en je hand is nat...

'En dát noemt ze: over een halfuur kom ik weer langs!'

'O, David... ben ik zoveel te laat? Hoe laat is het dan?'

Maar hij is niet kwaad, hij is blij, hij heeft groot nieuws te vertellen. Eerst dit -, waarom mijnheer Van Hasselt hem heeft laten komen. Er was een brief, er wordt een onderwijzer gezocht voor een gebrekkige jongen in een groot huis even buiten de stad, waar hij op school is geweest en David zal worden aanbevolen. Hij zal nu niet, na zijn examen, een plaats aan een school hoeven zoeken, hij zal uren en uren alle dagen vrijhouden voor zichzelf, hij zal Latijn en Grieks gaan leren en de jongen, die nu tien is, als hij twaalf is, daarin lessen geven.

De jongen heet Berthold. Eens op een morgen, zeven jaar nu geleden, vond hem zijn moeder verlamd in zijn bed, die de vorige dag nog achter zijn bal liep door de tuin -, langzaam, langzaam kruipt hem nu het leven in de benen terug... mijnheer Van Hasselt zei: een grillig, eigenwillig kind, het zoeken is naar iemand, die leren en leiden kan, niet te oud is om een vriend te zijn, in studeren zijn geluk vindt -, om dit alles vertrouwt hij het David toe, heeft hem uitgekozen, zal hem aanbevelen. David zal worden wat hij worden wil, Bertholds vader wil hem helpen. Zo vaart zijn leven als een vuurpijl boven het hare uit -, want voor haar is 'toekomst' niets meer dan je ziet door een matglazen raam, schimmigheid, er is een heden, waar zich haar wezen omheen windt.

En nu gaan ze weer naast elkaar als de vele dagen van de vele jaren, die voorbij zijn, en ze weten zonder spreken waarheen, de haven langs en de bocht om, waar het water zo wijd is, van ha- vaart, kanaal tezamen gelopen, dat het een meer lijkt. Zo gingen ze eerst van klein af tot hun veertiende jaar. Toen deed hij het examen en kreeg de beurs en ging naar de school in het noor- den, waar oom Elie woont en kwam voortaan alleen nog de va- kanties thuis. Dan vingen de oude tochten weer aan, ze liepen langs de haven, telden de schepen. Ze heeft hem elke herfst moe- ten schrijven, hoeveel er overwinteren zouden - je ziet dat aan de scheefgetrokken ra's - ze schreef het hem trouw als de Haidara- bad weer was binnengelopen. Ze hebben hele bundels winterda- gen samen, ze hebben hele bundels zomerdagen samen, maar nu zijn die jaren voorbij.

'Vandaag... de Nieuwe Eeuw... de allereerste dag van honderd nieuwe jaren.'

'Is het niet net alsof je in een grote, lege ruimte binnen komt?'

'Alsof je onder... een... ja, een koepel. Of je onder een ontzag- lijke koepel staat.'

'Ja... leeg... leeg... en de Oude Eeuw is propvol, boordevol.'
'Gister konden we zeggen: De slag bij Waterloo was in deze eeuw.'

'En Napoleon stierf op Sint-Helena in deze eeuw.'

'En de oorlog van '70 was in deze eeuw.'

'En wijzelf zijn in deze eeuw geboren.'

'Nu moeten we zeggen: We zijn de vorige eeuw geboren.'

'Je zou toch één ding graag willen weten... je zou willen weten... Ze zeggen, dat in een appelpit de appelboom verborgen zit... zoals hijzelf helemaal worden zal... de bochten van zijn takken... en de reuk en de smaak en de vorm van de appels... En zou er nu zoiets bestaan als een zaad, waar alles in klaar ligt... alles van de Nieuwe Eeuw, die nu nog leeg is...?'

'En al was het zo, dan kon je er nog niets van weten.'

'Van één ding zeker...?'

'Dat we in de vorige eeuw zijn geboren... en dat we dood gaan in deze eeuw.'

'En zouden we ook tegelijk... zoals je van tweelingen wel leest?'

'Kunnen we niet weten, het ene alleen...'

Koud waait het over de witte velden, kil glimmend ligt het wijde water uit. Er blijven dit jaar niet veel schepen over, de weinige wachten in winterslaap het voorjaar af, ze liggen als op het water gegroeid.

Het ene alleen... kunnen we weten... dat we dood gaan in deze eeuw... Ergens in de pas begonnen honderd jaren... eenmaal... eenmaal... Weten, weten, zet je nu even op mij neer... Dood, die nog ver bent, die ik van mij afstoten kan, als je mij benauwen zou... Dood, ik wil je nu weten. Eens wist ik je... eens zette zich dat weten midden op mijn hart... in de nacht na de stormdag. We hadden op school dat versje gelezen 'Eenmaal zal het zwarte

zand, als de nacht ons dekken' - de hemel was zo donker, het leek avond in de klas, ik kreeg een beurt, maar ik kon niet lezen... ik zou... zijn gaan huilen... toen gaf ons de meester gauw dat andere verhaal 'Dom Antje en knap Lijse'... maar die nacht wachtte mij het weten, het kwam en zette zich op mij neer. Ik wist de dood. Er stak een witte pit in de zwarte aarde en binnen in de pit was ik zelf. Wat moet je eigenlijk dankbaar zijn dat je, wat altijd waar is, niet altijd hoeft weten... en toch zou je het wel eens tot je willen roepen, maar je hebt het niet in je macht.

'Kijk, onze balkenhop... bijna ingesneeuwd.'

Ja, een sneeuwbergje lijkt hij op de hoge, lege dijk en zo eenzaam ook boven alles uit. We komen vandaag weer op je rusten, oude balkenhop, we komen je weer gezelschap houden! 's Zomers groeien er heel in de diepte leeuwenbekken tussen het ingewaaiide zand.

'En weet je dat we er eens een hele guirlande van paarse wikke in ontdekten? Je kon er geen begin en geen eind aan vinden.'

Het is er hoog en heerlijk zitten, je trekt je benen naar je toe. Je kijkt het water over, kijkt de polders over -, je ziet polder in polder, je ziet verte in verte overgaan...

'En we bewogen onze hoofden, en dan bewogen de lanen ginder ver dooreen... ze schoven door elkaar.'

'Ja, die dag met vader, toen de lucht zo trilde boven het koolzaad.'

'Midden in de zomer, toen de keizer kwam...'

'En die morgen, ook met vader. Te voet naar de stad, voor het eerst. En we rustten dáár... vlak bij waar nu die grote turfhoop staat... En het was in de lucht zo koel en zo zoet, vol leeuwenriken. En de stad leek zo ver... eindeloze wandeling... zeven kilometer!'

'Het is zeven jaar geleden, we waren elf.'

'En weet je ook dit nog? We kwamen bij vader. We zeiden... vader, mogen we ooit met u te voet naar de stad? Het was april. En vader bedacht zich en vader zei: over drie maanden gaan we. Het klonk als: nooit.'

'Drie maanden zijn eindeloos, als je elf bent...'

'Ik herinner me ook dit, in het Geschiedenisboek van Sluys en Hoofden: "Negen maanden hadden nu de Israëlieten in de woestijn verbleven. In die betrekkelijk korte tijd was er heel veel geschied." Ik dacht... lees ik goed... of is "maanden" een drukfout voor "weken"? Ik begreep niet, dat je "negen maanden" zo kon noemen. "Betrekkelijk korte tijd."

'Negen maanden is wel lang toch nog...'

'Maar hoe zou het komen... dat afstanden en tijden groter lijken, naarmate je zelf kleiner bent...? Drie maanden. Zeven kilometer...'

'Is het niet dit... dat je alles meet aan jezelf?'

'Vergelijkt met jezelf...'

'Ja. Vader had voor ons elk een sinaasappel.'

'En weet je nog... hoe we... ineens... een toren hoorden... uit de stad, die nog ver was...?'

'Maar vind je niet... vind je niet... dat nu toch al die jaren, zeven jaren, zo gauw, zo ineens, voorbij zijn gegaan?'

Stil vliet het water diep onder ze, hun voeten voorbij, stil vliet het grauwe kanaal naar de zee... een vreemde ernst... de Nieuwe Eeuw! Diep ligt het water, er stijgt geen mormeling uit op -, het kortgesneden riet beweegt niet, veert niet mee, stokstijf staat het in glinsterkringen en zilverig schuim. 'Zo stil vandaag, zo stil...'

Er zijn toch telkens wel geluiden, hier en daar, er is een korte, woeste hondenbas, laag langs de sneeuw die lijkt van alle kanten tegelijk te komen... overal zou dat bassende, boze dier kunnen zitten...

'Een zwarte hond...'

'Ja, een zwarte hond.'

En nu een rinkel van paardenbellen. Zo ver weg, zo verkleind, de fijne zilveren schelletjes, de 'sietorens', die op de wetsrollen staan. Nu moet er dadelijk paard en wagen dagen -, waar? Nog verborgen. Misschien achter die boerderij met zijn zwaar geboomte samen één donkere klomp!

En in elk geluid huist herinnering, uit de lichtste tink springt het los, uit de stilte zelf... zo leerde je van zaaddozen, op school, zaaddozen aan planten... die springen open in een vleugje wind en naar overal stuift het weg. Het zijn de oude dagen, de oude tochten. En door het winterbeeld dringt zich de zomer naar voren, om een zuchtje, in een klotsje... dat greep als een haak, trok een luik van een raam... en je ziet... blauwe hemel, blauw water... gele bloemen, bloeiend gras... en het luik valt dicht. Zo zag ze eens, een wintermorgen in bed, bij het allereerst geluid van een allereerste vogel, het steeltje van een pinksterbloem glanzend... het boog in de wind. En een veldje van roze-en-witte suikerpaasieren, om en om, achter een winkelraam... 'En heb jij dat ook, dat plekken waar je langs kwam je gedachten voor je bewaren?'

'En die komen dan een volgende keer naar je toe.'

Daarover blijven ze praten, tot ze weer zwijgen, zwijgend staan in het vlietende water.

'Die vreemde ernst... vandaag, aan alles...'

'Alsof alles het weet, van de Nieuwe Eeuw.'

'Je zou het je zo kunnen denken.'

'Je zou het maar wat heerlijk vinden, als alles met je samen hetzelfde voelde, en dat je het van elkander wist.'

En nu zwijgen ze weer en nu weet ze: het gaat gebeuren... het ogenblik is er... Nooit dadelijk komt hij er mee voor de dag... maar ze heeft het grijze schrift al gezien in zijn zak.

'Theo heeft me weer een gedicht meegegeven, dat ik je voorlezen moest.'

'Ja...'

Ze kunnen het nu al zonder lachen en zonder verlegenheid zeggen, alsof ze langzaam aan zijn gaan geloven in het bestaan van die vriend, die niet bestaat, Theo, de zieke jongen, die aan David zijn gedichten toevertrouwt, die hem opdraagt ze haar te laten lezen.

Er wordt ook al zo lang over hem gesproken... elke vakantie, vaak in een brief, dat hij weer zeker of nu eindelijk eens wat fleuriger is, en wat hij leest, en wat hij doet... ze hebben hem samen geschapen, zodat hij nu voor beiden bestaat... voor haar bestaat hij uit Davids woorden en uit haar eigen mijmering... een beeld, tegelijk duidelijk en vaag en zo diep bij haar ingesneden, dat ze het niet goed meer wegdenken kan. Het wegdenken doet pijn, en ze wil het niet, 'Theo' moet blijven, die toch enkel uit Davids woorden en haar eigen mijmering bestaat... Maar die uitdrukking -, dat iets 'ergens uit bestaat'... Lucht bestaat uit zuurstof en stikstof... Theo bestaat uit woorden en dromen... Is het... hetzelfde? Of niet...?

'Zal ik beginnen? Wil je luisteren?'

'Ja, ik luister...'

Nee, ze luistert niet. Ze hoorde één regel, en zonk door iets heen, zonk door een diepte, zonk op een bodem en vindt er die andere woorden... zoet, zoet... donker en zoet. En de golving van Davids stem...

'Je weet het toch wel... de liefste ben je... de enige...'

Of was het anders, was het zo: 'Je weet toch wel, dat je de liefste bent...'

'Let nu op... nu komen de eerste regels weer terug:

Waar door maanglans wolken varen
Naar de grauwe kimmens heen
Staat hij aan zijn raam te staren
In zijn witte hemd alleen...

'Vind je ze mooi... die eerste regels... die laatste regels?'

'Ja, mooi!' Er zijn populieren... Er is, in de hemel, inktblauw en zilver doorengeweven... zilverige watten, die het inktblauw slopsten, er trillen wijde, zwakke kleurenkringen om een gesluisde maan. Een jongen staat in zijn hemd.

En David heeft dat zo bedacht, gezien, geschreven in het grijs ze schrift. Ze mag het ook wel weten -, alleen, hij wil het haar niet met woorden bekennen. En in zijn plaats deed ze dat evenmin, dan bedacht ze ook een jongen of een meisje...

'En Theo zou willen weten, ik moest het je vragen... hoe je over die herhaling denkt. Eerst "aan zijn raam" en dan dadelijk "in zijn witte hemd"?' Twee keer "zijn". Hij had even gedacht. "Aan het raam". Wat vind je?'

Nee, o neen... niet aan 'het' raam. 'Het raam' is het raam van iedereen -, is het raam van zijn vader en moeder, zijn zusjes en broertjes, 'het raam' is het raam van de huiskamer. Maar zeg je 'zijn raam', dan zie je hem in duisternis, binnen de wanden, eenzaam omsloten. En buiten is het lichter dan binnen, en buiten zijn de populieren... waarom zag ze toch onmiddellijk populieren... inktig blauwzwart met zilver doorengeweven... zilverige watten slopsten de blauwzwarte inkt... zo is de hemel dan, en er trillen wijde kleurenkringen... een ontzaglijke schietschijf, een omsluisde witte roos: de maan!

'Wat zijn die beide laatste regels mooi... maar waarom zijn ze zo mooi...? Waarom is dit mooi...?'

'Staat hij aan zijn raam te staren
In zijn witte hemd alleen...'

'Ja, ik weet dat zelf... ik bedoel... Theo zal dat zelf ook wel niet weten.'

En ze staren over het water, het ernstig-vlietende, diep onder hun voeten. Geen murmeling stijgt er uit op. In glinsterkringen en zilverig schuim staat het kortgesneden riet. Achter de overdijk lijken de polders verzinkend... verzonken... de schemerduwt ze de aarde in. O... onvermoed... het eerste licht! In gindse verre boerderij ontstak een hand de lamp, naar de witte vlakte toe -; en nu is het avond. En daar draait een wagen, met lanterns al aan, een erf af, sleept een dubbel goudspoor over de sneeuw. Lag er geen sneeuw, je zou het paard wel horen draven, lag er geen sneeuw, het zou zo stil niet zijn... zo stil... als nu plotseling binnen in haarzelf... waar woorden verstomden, echo vertierf, enkel nog de populieren opstaan tot aan de kleurkringen om de maan. En nu is het alsof de stilte in haar en de stilte buiten haar in elkander overgaan, één adem is haar eigen adem met de sneeuwen vlakte, met het vlietend water.

'Hoorde je niet nog weer ergens paardenbellen?'

'Het kan ook verbeelding zijn. Dat je verwachting het maakt.'

'Ja, luisteren wekt de geluiden...'

'Geluid dat er misschien niet is.'

'Geluid, dat dieper lag, als die diepere sterren, die je oog uit de hemel roept.'

'Ja, ze schijnen soms je oog tegemoet te springen.'

De horizonten zogen het daglicht tot zich... in trage, stadige verkleuringen is het weggekropen -, al dichter schemer vult de ruimte tussen hemel en aarde, vult de hoge, lege koepel van de Nieuwe Eeuw. Verre vensters ademen goudgloed over de sneeuw. Eenzaamheid, vereenzaming... een overgave van alles

aan de nieuwe Toekomst. De stille onverdrotenheid van het ernstig-vlietende water... het doet zijn deel en is voor honderd jaren weer bereid.

'En als wij allemaal, allemaal weg zullen zijn... dan nog zal dit water...'

'Hetzelfde water...'

'Ander water...'

'Ander én hetzelfde...'

Langzaam is de laatste warmte aan lichaam en kleren ontrokken, tot op hun huid voelen ze de kou.

'We worden zo stijf... we moeten naar huis...'

'Ja.'

Maar ze kunnen het niet. Het vlietend water houdt ze gevangen, en de witte oneindigheid onder de schemerhemel.

Of ze nooit meer zo zullen samenzitten, als dit samenzitten verbroken wordt...

'En nu is, van de Nieuwe Eeuw, de eerste dag alweer voorbij.'

Ja... Zo begint het... zo ontwindt het zich... zo klimmen de uren, en stapelen zich tot dagen, met hun lotgevallen, die ronden zich tot jaren, met hun gebeurtenissen, tot eindelijk die grote lege Toekomst gevuld zal zijn. En dan is eenmaal ook weer deze eeuw voorbij.

Even nog. Even staan ze in de schemer voor de balkenhoop en staren in het diepe, vlietende water... het staart naar hen op... oog-in-oog staan ze met het water... adem-in-adem met de vlakke, hart-aan-hart met de stilte... ze zijn met alles in één leven tezamen gebonden, onder de ijzige avondhemel, onder de koepel van de Nieuwe Eeuw.

'Maar is dit niet precies... het begin van de wereld...?'

Ja, dit is het! Dit is het Thoraverhaal van de Schepping der Wereld... 'In de beginne schiep God Hemel en Aarde. Woest en ledig was de aarde... En de duisternis... En de Geest Gods, over de wateren zwevende...'

En de eerste dag, die ze langs hun ogen voorbij zagen gaan, zij zelf! En een grote bewogen zucht... - *Wajehie ngeref, wajehie wouker, jourm egod...* En het was morgen geweest, en het was avond geweest, Eerste Dag...

Naar huis

De lucht is als optrekkende walm van paarse Bengaalse lucifers en rossig-zilver, kerstboomballen, steken daarin de lichten, vastgeschroefd. Ze loopt met Andy op het open perron. Achter hen is de lange, donkere kap, als een drukkende hand... dat is de kerker van de treinen. Die komen druisend uit ruimten binnen geïjld en worden gegrepen als in een val en weren zich met machteloos krijten, razend hijgen, hun knarsen ramt wanden en dak. Uren is het daar nu al avond.

Licht en geluid leeft in de paarse misten. Er bloeien rood-en-groene lichten in de lucht, er bloeien geel-en-paarse lichten langs de grond, uit wilde weggeworpen zaden opgeschoten bloemen, en locomotieven glijden, zware, trage, hooggeborste zwanen in een nevelzee. Ze wagen zich de donkere koepel uit... ze wagen zich aarzeland, deinzen weer af... ze kruisen en keren in onbegrepen regelmaat... de toeters roepen in de misten, als uit verten, en zijn vlakbij, de toeters vlieën, de toeters gebiedten, de locomotieven geven antwoord, wrevelig of gelaten en stotend witte dampen uit.

Zo loopt ze hier nu dagelijks in de vallende avond, altijd buiten de duistere kap -, links kijkt ze uit op de brede, stille kade, die vangt het laatste licht, de huizen staan er, oud en smal, in flauwe boog gerijd, ze staan er hoog en stil, elk venster in zijn bleke, gele lijst. En rechts is het water, zilvergrijs bewogen, flauweel overneveld, stippelig van goudlicht, dolende sterren aan onzichtbare masten, roeischuitjes als glimwormen zo laag aan

Stemmen

Het is een najaarsavond als een zomernacht, het ruikt in de winkel naar gember en naar rozen. Tussen de glanzende witte wanden is het er zo wit en zo licht en zo heet, als zat je binnen in een grote lamp, maar dat suizen is enkel het kleine, blauwe vlammetje dat uit een ijzeren mondjie naast de juffrouw op de toonbank brandt, en de juffrouw is ook in het wit. Ze staart, ze is moe, haar harde wangen gloeien, haar dikke boezem deint, haar hand lijkt onbestuurd, een suffe, slaafse hand, die grijpt de vormpjes van de zwarte hoop, tilt ze naar het vlammetje, schudt ze leeg, slingert ze weg... en de bolusjes vallen in de zak... vier, vijf, zes... 'Als jeblieft, juffrouw. En u mijnheer?'

De deur blijft open. Met drie, vier tezamen joelen ze binnen, zingend het duister uit. Ze dringen speels voor elkaar heen om het eerst te worden geholpen, ze willen weer weg... in de besloten, witte hitte smachten ze naar het zoete, open donker, waar in de grauwe gevels de vensters gloeien, onbedekt, oranje, ros en rood... meisjes en jongens reiken met hoofd en bovenlijf zo ver ze durven naar buiten... naar meisjes en jongens beneden in de straat... er is een lauwe, schuifelende wind en hoog over alles een maanloze sterrenhemel.

Zelf zit ze op een kist tegen de achterwand tegenover de open deur en kijkt naar de prenten en kijkt naar de juffrouw en kijkt weer eens de lamp in en weer eens naar buiten en naar de gezichten van wie de winkel binnenkomen... mensen allemaal... mensen als zijzelf... medemensen... en heeft allang haar beurt voor-

bij laten gaan... maar dit is de zoete gevangenschap. Zó hing je vroeger met je borst tegen een hekje, boven hondsdrif en ereprijs, bij een tintelende sloot... en je ogen vlogen uit over het voorjaarsland... en er waren bijen... en je soesde... alles werd wijd... zelf werd je het ook, je dijde uit, je kon juist nog blijven voelen hoe heerlijk je dat vond... zo te staan in de zon en zo wijd te worden, dat je de horizon raakte...

Maar wat wordt het hier vol, vanavond. De hele buurt loopt uit om bolusjes... de knechts kunnen er niet tegen bakken, ze komen beneden vormpjes tekort, ze sturen voor elke handvol lege de jongen naar boven... Eergisteren is het Grote Verzoendag geweest, de honger lijkt nog niet gestild.

Nu zal de juffrouw wel weer dadelijk roepen, en ze weet dat het niemendal geeft...

'Vader, vader... vader dan toch... komt u me toch eens even helpen.'

Boven het groene trapje is een open kantoortje, nog feller wit van licht dan hier en de zware man zit er met zijn schommelde, roodharige hoofd over zijn dikke boeken, en hij geeft zelfs geen antwoord, wuift afwerend naar achter met zijn hand, wrevelig knarsen zijn zware voeten over de zanderige vloer. Het is een wrede, vreemde man, hij heeft een dunne, dichtgezogen mond... en haar moeder is dood... en ze leeft alleen met hem... en haar borst gaat op en neer onder het strakke, witte schort.

Kijk, daar buiten, juist voor de deur, ligt een grote, losse pierprop, blinkend wit, tegen de trotoirrand gewaaid. Hij ritselt, hij spartelt... als onder een hand gevangen... spant zich in om verderop te komen... de winkel voorbij... je ziet dat duidelijk gebeuren... je zou hem wel willen verlossen, verder helpen... Het lijkt of hij leeft... je zou haast zeggen: hij heeft een werkende wil, als je hem zó hardnekkig ziet streven. En waarom zou je eigenlijk niet mogen zeggen, dat hij leeft? Een afzonderd stukje

wind, dat is zijn plooiën binnengekropen... dat is hem tot ziel, tot wil, tot streven geworden. Een afgezonderd stukje wind... en een mens dan...? Ja, maar er gebeurt zo onmetelijk veel in een mens...

De rozen geuren in hun grote aarden kom achter de bascule. Eer ze het weet, is ze de kist af-, waarom juist nu? Zo ook deed ze als kind... liep alle tuinen langs en rende er dan plotseling een binnen, daar waren dan hyacinten, op een perk boven het gras, vochtig, koel. Elke geur leidt andere poorten door tot andere dromen... en er zijn er zo veel... en dat is dan nog alleen maar geur. Hyacintengeur is niets dan zomaar de hemelse tevredenheid... maar rozen maken je tot een harmonica... wijddopen word je getrokken en er stijgen geruisen op, klanken zo vreemd en zo diep.

Ze zit weer op de kist tegen de muur... juist even te laat. Bonzend drijft haar hart het bloed naar haar hoofd. Bertha en Saar zijn binnengekomen en ze hebben het gezien en ze lachen haar uit, met een jongen, de jongen die Bertha naloopt, lachen ze haar uit. Was dit staan over een kom met rozen gebogen dan weer zoiets gek? Wat is het moeilijk, om hier niet gek te doen. Je schijnt toch maar niet zo licht te kunnen afzien, hoe anderen zich gedragen. Dit halfjaar al doet ze haar best. Van de eerste dag af heeft ze haar best gedaan. Ze zeiden: je moet je haar laten groeien, je loopt voor idioot met je jongenshoofd, en ze heeft het gedaan. Andy zou het nooit goedgevonden hebben, maar Andy is weg, ze is weggegaan met een getrouwde man, hij wachtte bij de sluis, hij had een glinsterende, waaiende baard. Zonder afscheid is ze weggegaan... er waren al dagen vooraf geweest, dat ze nauwelijks meer groette, het rukte iets uit en een bloedende holte bleef, maar ze kon toch niet Andy's jongen zijn, ze wil een meisje zijn. Ze draagt op zondag de roodfluwelen hoed, die hebben Bertha en Saar met haar gekocht, het duurde uren, een hele

middag... 'We gaan nooit meer uit met zo'n sul'... wel tien, wel twintig gingen op en af, de spiegelkasten flitsten... o, het was een plaag... en ze drukken de randen over je oren... en ze blazen hun adem in je gezicht... en ze heeft hem altijd scheef op haar hoofd.

Ze zit met de zusters en de vriendinnen op Bertha's kamertje, ze pakt een lapje mouw, ze grijpt een plukje rok tussen haar vingers, ze zegt: wat een mooie stof - wat kost je die stof - zo ziet en hoort ze anderen doen, - het lijkt eenvoudig, maar... je moet het kunnen. Hetzelfde met de modeplaten. Ze zegt: dit zou mij wel flatteren - maar de anderen lachen. Ze kent al hun liedjes, ze kent 'stoere Bard Sosthène', ze kent het liedje van 'Trinquant, die brave kapitein...' ze kent 'Vaar, lichtmatroosje...' en tóch is het niet hetzelfde. Er woont ergens in de buurt een zanger, die ze al lemaal aanbidden, ze vertellen het elkaar, als ze hem op straat zijn tegengekomen. Bertha heeft hij toegelachen, en toen heeft ze dadelijk zijn portret gekocht, in een lijst van oranje pluche en hij heet Philippeau en nu staat zijn portret tussen dat van de zusters en de vriendinnen op het kastje in Bertha's kamertje, en al die portretten zijn hetzelfde: de schouderaars half ontbloot, hoofden en halzen naar achteren gedraaid, wijddopen ogen, strakgespannen monden. Dat is: 'modern' en 'chic'. 'Modern' en 'chic' moet alles zijn. Van kleren: 'het nieuwste' of: 'iets aparts.' Gemakkelijk is het allerminst, je wordt er niet uit wijs, je hebt letterlijk altijd iets verkeerd gedaan.

Ze zit weer op de kist en komt tot rust, er wordt niet langer op haar gelet. Lange Joppe kwam de winkel binnenstormen... en alle meisjes dringen om hem heen en alle jongens slaan hem op de schouderaars. Goochelen kan hij, dieren nadoen kan hij, grappen vertelt hij eindelijk en zelfs de juffrouw achter de toonbank laat even haar handen rusten, haar ogen leven op, ze glimlacht, haar borst komt tot kalme onder het strakke schort.

En tegen de trottoirrand ligt nog altijd die eenzame papieren prop, blinkend in donker, en spant zich in om verderop te komen... en lijkt een vriend van sinds een ogenblik... Ja, er is iets in die prop, dat voor het uitlachen troost, maar wat... dat laat zich niet verklaren.

Onverwacht heeft hem een mensenvoet bevrijd, de trage voet van een oud, gebogen man, - hij is verlost... en daar gaat hij... en goede reis nu, papieren prop, met je ziel en je wil van een losgeraakt stukje wind... en wat zal er nu verder met hem gebeuren... o vreemd, die kleine schrijning, als was dit een afscheid, en datzelfde dwaze, oude medelijden... want alleen, in de avond, trekt hij nu verder... 'Goedenavond, mijnheer Balloski...'

Het klinkt te hoog, te overmoedig, van te veel... Aarzelend, wantrouwig blijft de oude man staan. Zijn ogen knipperen tegen licht en rumoer, hij deinst achteruit, hij ging maar liefst weer terug... maar Joppe heeft hem al te pakken, met zijn schallende, schetterende stem pakt hij hem beet, trekt hem naar zich toe.

'Goedenavond, mijnheer Balloski, goedenavond! En hoe vaart mijnheer Balloski sinds de vorige week? En hoe heeft mijnheer Balloski de Verzoendag doorgebracht? Ik vraag: heeft mijnheer Balloski aangenaam gevestigd? Wanneer mijnheer Balloski zo aangenaam heeft gevestigd als ik, die hier voor hem sta, zijn onderdanige dienaar, - dan heeft mijnheer Balloski alleraangenaamst gevestigd...'

Saar en Bertha en Rachel en Selien bonzen als ballen tegen elkaar, duwen elkaar tegen de muur, tegen de toonbank van het geweldige lachen... maar Kaatje en Roos kijken ernstig, ze keuren het af. Iedereen in de hele buurt weet immers hoe Joppe heeft 'gevestigd' -, en zelf weet ze het ook, ze is erbij geweest, ze heeft eraan mee gedaan. Met allemaal zijn ze in Joppes huis geweest, waar hij de baas speelt over zijn halfblinde vader, zijn goede

moeder, de zusters, die hem van kind af hebben verward -, en ze hebben op de Groten Verzoendag verboden dingen gegeten!

'Ben jij zo kinderachtig... geloof jij dat zich God bemoeit met wat wij eten...?' Ja... neen... er zat toch weer iets scheef. Je redenering kan sluiten en dan nog kun je ongelijk hebben.

'En Herman Melhado komt ook! Hij komt! Jij heilig boontje... zo heilig ben je dan toch niet...'

Ja, hij was er ook. Hij is lang, bleek, zijn tanden blinken. Hij gooit zijn hoofd achterover als hij lacht... dat doet je plotseling rillen... hij lacht heel vaak. En zijn gitaar had hij meegenomen -, maar dat duldden ze toch niet, dat hij op de Verzoendag gitaar zou spelen! Tegenover Joppes huis is een kleine buurtsgoede... ze stond aan het raam en keek juist op het binnenplaatsje neer... en nu en dan kwam er een oud heertje, of een dikke juffrouw in het zwart, met een grote, witte zakdoek in de hand... of een kleine jongen... of een meisje... elk kwam een ogenblikje zich verpozen... je kon je denken hoe het binnen benauwd moest zijn, alle kaarsen aan het branden, en gesloten gordijnen, mensen in doodshemd... en zij in Joppes kamer, de ramen wijd open, de tafel vol met het verboden eten... en over de wereld een gloeiende, gouden zon, want dit najaar is een zomer gelijk...

Zij stond aan het raam... ze hoorde hem achter zich... voelde hem achter zich... voelde hem komen... een rilling in de holte tussen haar schouderbladen... en daar was hij, naast haar, en zijn arm lag om haar heen. En zo stonden ze samen... de warmte van zijn hand om haar heup, en hij toch een vreemde. O, blijf daar niet naast mij, jij vreemdeling, jij vreemde, je bijzijn is onzinnig, is ondraaglijk... o blijf op mijn heup, jij warme hand. En toen kwam er een oud vrouwtje de synagoge uit... ze liep haastig, benauwd, het binnenplaatsje op... en ja, dat was hetzelfde oude vrouwtje dat daar nu staat, achter Jitschak Balloski en ze vermaant Joppe met haar ogen, de oude man met rust te laten.

Maar Joppe lijkt dol... de meisjes vleien hem dronken... ja zeker, het was hetzelfde oude vrouwtje en Herman zei: 'Wat zeg jij nu wel van zulke idioten...?'

Toen sloeg het ene gevoel het andere dood... Vreemde, jij, je bijzijn is ondraaglijk... en de warme hand werd een weerzin, een belediging.

'Nee, neen... het zijn geen idioten.'

De wind suist langs de open deur, is luider dan zo-even... een zoete reuk uit de kapperswinkel waait in, waait voorbij... Hij liep naar de tafel terug, hij zei iets-tegen Selien, hij lachte, gooide zijn hoofd achterover... o, ze rilde... zijn witte tanden, zijn rode lippen. Nee, neen, neen... niet aan denken.

Joppe, o malle, laffe grappenmaker... Joppe, ik moet tóch om je lachen... lachen met tranen in mijn ogen...

'U geeft maar geen antwoord, mijnheer Balloski. U denkt, geloof ik, aan niets dan aan bolusjes en boterkoek. Hebt u, of hebt u niet de Verzoendag aangenaam vastend doorgebracht?'

Het oude vrouwtje kropt het nu niet langer.

'Spotter... spotter... of denk je soms dat de hele buurt het niet weet... goddeloze jongen... Gegeten en gedronken hebben jullie, de hele dag.'

De juffrouw achter de toonbank kijkt doodsbenauwd naar boven, het kantoortje in. Even staat Joppe tot stilte beschaamd, maar dat even is alweer voorbij.

'Daar u hoort, wat ze zegt, zo mag ik het u niet langer verhelelen. Maar u, mijnheer Balloski... u als geleerd man, als kundig man... gelooft u in een God, die van ons verlangt, dat we ons hele dagen zullen martelen met vasten...? In gemoede, mijnheer Balloski, vindt u het eten op de Verzoendag een erge zonde?'

'Ja... het is erg... erg zoals jullie alle wetten schendt. Want dit is de vraag: wat doen jullie ervoor in de plaats?'

Nu wankelt Joppe toch even... de oude, felle ogen boren zo

recht en zo diep de zijne in... wat zal hij zeggen...? Hij lacht... als water over een steen, zo sluit zich zijn lach over dat éne ogenblik.

De meisjes keren zich af, dit begint ze te vervelen... ze neurien, verschikken voor het spiegelje haar strikjes, tikken tegen haar kapsel, versteeken een haarspeld... is het dat misschien, wat je moet leren... zo neurënd wiegelen... strikjes verschikken... haarspelden versteeken... maar hóé leet je het, om steeds aan je strikjes en haarspelden te denken...

Saar heeft haar lekkers en wil weggaan, maar plotseling grijpt Joppe haar vast, trekt haar in zijn armen, dat ze gilt van lach en schrik. 'Saar... neen... je moet niet weggaan... Mijnheer Balloski wil iets weten. Hij wil weten: wat doen jullie er voor in de plaats?' Ze gooit zich achterover tegen Joppes arm... ze lacht met trappelende voeten... en al de andere meisjes zijn weer om haar heen en ze kaatsen elkaar de woorden toe: 'Mijnheer Balloski wil iets weten, hij wil weten: wat doen jullie ervoor in de plaats! Saar, wat doe jij ervoor in de plaats?' Ze fluisteren... mond-in-oor... mond-in-mond... en ze lachen. O, dit is schandelijk... schandelijk! Maar de oude Balloski merkt het niet. Twee jongens zijn binnengekomen, rosse, bleke, ernstige broers, en tegen die twee jongens praat hij nu, en tegen haarzelf, ja, ook tegen haar. En Joppe drijft langs hen heen met stampen en stompen de meisjes de winkel uit, rent zelf achter ze aan... je hoort hun lach de avond in verflauwen...

'Nee, het zit niet in iets dat je doet of in iets dat je laat. Maar je moet het jezelf moeilijk maken. Ze vragen het mij zo vaak... ze vinden allerlei dingen kinderachtig, maar daar zit het niet in. Ze vragen: wil God dit of wil God dat van ons... God wil maar één ding: we moeten het onszelf moeilijk maken.'

Dit is een dageraad, een doorbrekend licht. Ze is naast de rosse, bleke broers komen staan... ook in hen dringt het doorbre-

kend licht en ze kijken allevier elkander aan, het is een ogenkring...

'De socialisten maken het zich moeilijk... ze vechten met de politie... ze raken hun betrekkingen kwijt... ze lopen bebloede koppen op... ze eten droog brood... en daarop komt het aan... Niet wat je doet of wat je gelooft of wat je denkt, maar of je er wat voor over hebt, voor je gedachten en voor je geloof. En dat hebben de socialisten.'

'Stil, mijnheer Balloski, om godswil, wees stil, mijnheer Balloski.'

Het oude vrouwtje waarschuwt hem met smeekend gefluister. De treden van het groene trapje kraken... hij komt naar beneden geslopen, hij lijkt een dier, met zijn loerende kop... hij rekt geluidloos zijn dichtgezogen lippen.

'U zegt, mijnheer Balloski...?'

'Ik zeg nog niet, dat ze daarom deugen...'

'Nee, zowaar als ik leef, Content, hij heeft niet gezegd, dat ze deugen!' Het oude mensje gilt het schier uit.

'Maar ik zeg ook niet, dat ze niet deugen. Ik zeg niet dat ze deugen en ik zeg niet dat ze niet deugen.'

Hij keert zich om, hij is al weg.

'Uw boterkoek, mijnheer Balloski...'

Hij hoort het al niet meer.

Het oude vrouwtje schudt het hoofd, de rosse broertjes lachen even tegen elkander, verlegen, verwezen en komen naar de toonbank toe. De lichtglans is al uit hun ogen weg.

'U gaat misschien zover mee de weg uit...?'

Het oude stemmetje zingt, ze vingen onwillens elkanders ogen.

'Ja, graag... O, vriendschap, warmte... harten van mensen, dicht aan je eigen hart... plotseling is haar dit oude vrouwtje lief.

En ze gaan naast elkaar, in de schuifelende wind, die koel

lijkt, maar niet koel kan zijn, of je zou niet telkens je vochtig gezicht hoeven af te vegen. Boven, beneden, in de open, lichte kamers gloeien de rosse, rode, oranje lampen... en overal zijn de zingende stemmen, als stonden de huizen zelf de avond in te zingen, met wijdopen gloeiende monden. Klagend gaat het oude vrouwtje naast haar in donker.

'Waarom doet hij toch zo... laat hij zijn mond liever houden. Als hij er hier in de buurt de naam van krijgt, dat hij soosieaal is... en hij moet het van iedereen hebben, van centjes en dubbeltjes moet hij het hebben.'

'Is hij zo arm...?'

'Ja... arm... en helemaal alleen.'

Ze vertelt en zijn leven breekt open. Losgescheurd van zijn gezin, berooid uit Rusland verstoten. O, gevloekt land... Men kan in een vechtige kelder geen boekenzaak drijven. Nee. En als hij dan nog zijn mond maar houden wou...

Als sneden van messen door het beeld van dit leven heen, lach en lied. *Chantez, Chantez, ma belle...* Dat is een prent: Port-Said, een wegstomende boot... een zee, zwartgrauw, uit een lichtende toren met melk overgoten.

Hier blijft ze alleen, het oude vrouwtje ging haar steegje binnen. Alleen met de wind, met de reuken, de zingende gevels...

Was dat daar niet even een grasreuk, van ver buiten de stad, waar water en weiden liggen te ademen in donker, in hun slaap... en is dat witte daarginds niet haar vriend de papierprop, die kampende verder streeft, door de lange straat? Waarheen...? Waarom...? En is niet, wat daar nu komt...? O ja, het komt, hij komt... dit was de rillende zucht, die van alles bevrijdt... en nu de zachte greep om haar hals... het is de nieuwe Vriend, het is de Verwondering... en er is geen schuwer vriend dan hij... er is ook geen veeleisender vriend. Want alles verlangt hij en komt je nog maar nauwelijks nabij... nooit nader dan die zilveren tintel, die

versprong naast je oog, toen je klein was, als je spelend je vinger tegen je oogappel duwde... altijd naast je hoofd, naast je oog... Je moet je zinnende aan hem overgeven... doodstil moet je zijn... je ontleden, je ontdeken van alles... luisteren. En dan zegt de Verwondering: Dit nu is het Leven. En dan plotseling adem je zijn adem, de Verwondering. Je kunt het ook zelf wel zeggen - 'dit nu is het leven' - maar dan beduidt het niets, dan is het niets... alleen dan als hij het je voorzegt: Dit nu is het Leven. De wind, die mij in windselen windt, de sturende sterren... ik, die 'ik' ben en 'ik' zeg... ik-in-ik... en stiller nu, stiller nog... want dit is het hart... 'ik' verging, 'ik' is niets... dit is een kostbaar weten, een wankel, broos, onzeker weten... maar wacht je nu wel, dat langs alles geleidelijk en gelijkmatig je peinzen vervloeden blijft... zich nergens aan hecht, en nergens om stolt... want elk ding, waar je afzonderlijk aan denkt, heeft 'ik' op sleeptouw... en 'ik' keert terug, 'ik' wordt al groter, zwelt als een aanvarende boot, als een aanrazende trein, en er is niets meer dan 'ik' met zijn dingen en de Vriend is weg... O, hij vlucht voor het geringste... dit peinzen al leidt licht tot gesuf, wakker schrik je en bent verlaten... Je moet klaar wakend ingeslapen zijn, je moet aan niets en aan alles denken... dan komt de Verwondering, dan is er die Vriend... je moogt hem nauwelijks welkom heten... of hij rukt zich los... en meestentijds stort je dan een leegte in... maar ditmaal is er iets dat mij opvangt, dat mij steunt... Jitschak Balloski... en zijn woorden.

Ja, oude man, ik mag je wel danken... want je zei het precies... zoals ik het heb gevoeld, die dag, aan het raam: God verlangt niet dit of dat, enkel 'iets', enkel, dat we het onszelf moeilijk zullen maken. En zo leerde je van eilanden, door een schok uit een oceaan omhooggestoten... en zo een eiland is dit: naarmate ik het mijzelf moeilijker zal kunnen maken, naar die mate zal ik gelukkiger zijn.

Maar Ebner, gister op school... Neen, eerst was het Bauk Boomsma, die pas met Arjen Brand is verloofd... 'Jij, met je geëef... met je geloop naar de kinderen... je hele sentimentele geë... je doet alles immers voor je eigen plezier...' Eer ze kon antwoorden, stond Ebner erbij, naast het hoge raam op het bovenportaal, waar het water zijn glanzende doorheen slaat, tegen de witte muren, naar het witte plafond.

'Ja Bauk, je hebt wel gelijk -, en waarvoor denk jij nu, dat je socialist geworden bent?'

Bauk: 'Uit wetenschappelijk inzicht... uit plichtsgevoel.'

Ebners bleke mond vertrok in zijn baard tot een lach.

'Neen, Bauk, voor je eigen plezier, net als zij. Er is niets dan lust, die je zoekt, onlust, die je mijdt.' Vuurrood staarde ze, Bauk, ademloos leek ze en toen kwam Arjen Brand de trappen af en zond zijn snijdende stem al vooruit.

Hij is jonger dan Bauk, hij weet alleen van rechten, hij praat over rechten, staat op zijn rechten, meedogenloos.

'Is onze waarde cynicus weer aan het orenen?'

Donkerrood zag Bauk: 'O, het is een schandel! Arjen, kom! Ernestien liep voortbij, met een stapel schrijfjes, de kleine, dikke, lelijke, lieve Ernestien, de nieuwe vriendin... ze lachte even in het verder gaan, ze schudde 'neen', ze wil zich nergens mee bemoeien.'

En zelf bleef ze nog een ogenblik met Ebner alleen, de schoolgalmde luidkeels om ze heen, kinderlach en waterglans en allemaal open deuren, en overal wijd ademende ramen...

'Ebner, is het waar?'

'Ja... het is waar... maar er zijn vele lusten. Lust, die we hoog achten en lust, die we laag achten. Maar een ding is nooit minder, omdat het je gelukkig maakt...'

Moelijk maken... lust najagen... waarom is alles altijd met elkaar in strijd? Of is 'moelijk maken'... tegelijkertijd óók... lust najagen...?

Maar zó valt een deur toe, en je hoort geen stemmen meer, en zo naar alle kanten stuiven bange mussen, ze houden zich schuil... en geen geluid... Jitschak Balloski... weg... allemaal weg... en het eiland verzonk, verdween...

O, hij fluit, hij fluit uit het rosse raam...

Neen... neen... neen... ik kijk niet naar boven, ik wil niet, dat je fluit...

Maar niet gebiedender zou een sterke hand haar kin omhoog kunnen heffen.

Neen... neen... neen... ik kom niet, ik kom niet in je donkere tuinje vanavond.

Maar ze heeft het met haar ogen al toegezegd.

Donker in ritselend klimop besloten, het tuinje... donkerder het poortje, waar ze doorheen sloop.

Haar hart slaat een lied, van bitter-zoete overgave... er is maar één enkel ding: dit. Eén ding om te willen: dit. Om naar te haken, om na te jagen -, dit. Ter wereld gekomen voor dit... Alles verge-ten, verworpen... voor dit. Als hij niet komt, als het niet komt, dan heeft leven geen reden meer.

'Eva... Evie... ben je daar... ben je gekomen?'

'Ja, ik ben er... ik ben gekomen...'

Hij stoot haar uit duister zijn lachje tegemoet: ik fluit en jij komt... jij komt altijd. Zijn handen reiken, wít zweven ze aan tussen donkere aarde en donkere hemel... en haar ogen gaan naar hem uit, boven hem uit, vinden de hemel, de hemel leeft op. Ze staan bij het poortje, in de ritselingen van het klimop.

Neen... neen... neen... niet dat... niet lachen... niet zo roeke-loos... niet als zo-even in de winkel lange Joppe met Saat... Laten we... o mijn jongen... laten we... Uit de hemel, uit de starende sterren valt het woord dat ze zoekt haar toe... laten we verheven zijn. Leg ze zacht, je lippen, op mijn lippen neer, en je handen... leg ze op mijn schouders of geef ze mij in mijn handen te bewa-

ren, maar laat ze niet zo brandend... zo schaamteloos... overal heen... overal heen... Laat dit van ons met al het andere één-en-hetzelfde, in volle vrede zijn. Want de ademloze lispelingen drijven mij naar je toe, om het verborgen ruisen zoek ik je, de schuifende wind schoof mij door het donkere poortje heen... en hier ben ik nu... nu moet ook alles met elkaar in volle vrede samen-vloeien... Ze zegt van al dit in haar vragende, naar hem klagende, geen woord, niets... enkel zegt ze: Neen, neen, neen... en wor-stelt zich in donker van hem los. 'Maar wat doe je eigenlijk hier... als je niet wilt, als je niets wilt...?'

O, meen je dát... o, meen je dat ik dit begeer... komen daarvoor meisjes... En dat durf jij, jongen... jij durft dat zeggen tegen mij, tegen Mij...! Er schoot een hete zuil omhoog en ze zag het als voor haar ogen geschreven staan: Mij met een hoofdletter! Als in de Tien Geboden: 'Gij zult Mijn naam niet ijdelijk uitspreken.' En ze rilt van schrik, - want wat beduidt dit gevoel, dat haar vul-de als een vlam en weer verkromp...?'

Haar lippen zijn vochtig van de zijne, ze kan ze niet sluiten, draagt ze als smetten, draagt ze met de brandplekken van zijn schandelijke handen het omfluiserde poortje door... en dit is het tuinje van haar eigen huis en ze gooit zich tegen de schut-ting aan en dringt zich wringend het klimop in en wrijft er haar lippen in en zinkt in het vochtige gras en gooit zich achterover op haar rug en in haar open, hete ogen vangt ze de duizenden sterren, alle sterren... Hemel, hoge, starende hemel... ben ik daarvoor hier... ben ik hieraan overgeleverd? Nooit meer... nooit... o, je kunt het zeggen!

Boven in het huis, de kleine kamer waar ze slaapt, met het wijdopen spanraam naar de achterzijde van de straat. En een plotselinge verblijding, - om wat ze wist, maar weer vergat, - de boeken van Ernestien, Johannes Viator en Mei. Ze neemt het ene eerst en het andere dan... maar het weggelegde lokt telkens het

felst... en ze wisselt... legt beide uit handen... dat is die gejaagde-
heid, die zo benauwd maakt, tegenover nieuwe boeken, die je
toch niet inen tot je nemen kunt. Zo stond je vroeger op de
weekmarkt voor een boekenkraampje en de wind doorbladerde
de boeken als met flutterende vingers en telkens rukte je oog
tussen twee blaadjes een enkel woord vandaan... en elk woord
greep je in een van je verschillende wezens... als de verschillende
geuren.

Neen... dit maakt mij te moe... en ik ben al zo moe... o, deze
dag is eindeloos... eindeloos... en toch weer kan ze het boek niet
liggen laten en zit er mee op haar knieën, op de rand van haar
bed... En nu grijpt haar een woord... een woord dat ze altijd voor
schaamteloos hield... maar het is de grote Dichter... en dit... dit...
o, dit... moet ze lezen.

'En in de dingen van 't Lijf, die hun zoveel zorg en bekomme-
ring bereiden, is dit immers de wet, die elk wel weten kan. Elk
weet ze, en ze is zo zeer eenvoudig.

Alleen Liefde in hoogste spanning, sterker dan alles in de
ziel, maakt lijfsverlangen goed.

Liefde, geheel enig, gans volkomen, van mens tot mens, maar
ook, in diepere doorgronding, Liefde tot het Kind, het Onge-
borene. Deze, deze gans, deze alleen, maakt de lijfzonde goed.

En waar ze niet is, gansch, volkomen, enig, welbewust - daar
is ook alle lijfzonde vuil, verachtelijk, - ontucht, overspel.

Alle, alle. Hetzij uit erbarmen, hetzij uit gehoorzaamheid,
hetzij uit honger. Het is alles om 't even. Even vuil, even verfoei-
lijk, ontucht, overspel...'

Ontucht... overspel... al het andere...

Dit is een plotselinge, diepe stilte. Ze zit op de rand van het
bed, haar ogen ontvluchten de kleine, donkere kamer, door het
raam, de nacht in, de ruimten door, de hemel tegen. O, de on-
rust, de rode, heetgestookte onrust in al die huizen, al die men-

sen, uit open kamers, over de diepe, broeizwarte tuintjes roep
en lach elkander tegenkaatsend, van veranda naar balkon, of
schier huis aan huis. Een enkel ertussen, donker en gesloten of
doorschijnen van groen studeerkamerlicht... en over alles heen,
het lachen en zingen, de slaap der kinderen, de benauwdheid
der zieken, de ernst der ernstigen en over haarzelf, de grote he-
melrust.

Al het andere... dit van zo-even, in zijn tuintje... de Dichter
heeft gesproken. Niet weer... Maar het starend peinzend wroet de
bijna vervlogen dag in, breekt de dag af - hoogopgetrokken
muur, o, eindeloze dag! - en het is weer ochtend, en de school is
doorspeeld van waterglans, doorgalmd van jong rumoer, kinde-
ren in de jonge dag. En ze loopt over de gang, en hij komt haar te-
gen, laat haar eerst voorbij, keert zich dan om en kijkt haar aan,
en ze ziet het, en het doorlijmt haar... alle dagen scherper wor-
den de groeven in zijn gezicht... alle dagen dieper zinken de ou-
de kinderen... dat doet Arjen Brand, dat maakt Bauk nog er-
ger, sinds ze verloofd zijn. Och, Arjen, laten we toch genadig we-
zen, ik ben natuurlijk óók voor de Republikeinse School, maar
kunnen we niet wachten tot hij weg is? Bauk, als altijd dadelijk
met dat rood-overvlamde gezicht: Jij begrijpt geen principiële
dingen, omdat je een meisje bent, een echte ouderwetse vrouw,
enkel gevoelsmens. Jij windt hem om je vinger, de malle oude
kerel, en dan ben jij al tevreden...

Maar Ebner onmiddellijk... ja... als Bauk haar zo aanvliegt,
lijkt Ebner altijd in de buurt... o, maar dat is het immers niet...
dat is uitdelen op zijwegen... Neen, hij bleef staan en hij keek op
zijn horloge en hij zei: 'Kun je een ogenblik met mij meekomen
naar het kamertje?'

En ze liep achter hem aan en ze zaten tegenover elkaar, tussen
de loketkasten, de stapels schriften, leerboekjes, potloden, in
een doffe, stoffige reuk.

'Ja... het is een beetje moeilijk, wat ik je zeggen moet, omdat je het in je onschuld doet.'

Waarom wist ze weer onmiddellijk, wat hij bedoelde... wat was het in haar dat dadelijk antwoord gaf, terwijl ze zweeg, haar ogen vragend voelde op hem gericht... Niet in mijn onschuld... niet in mijn onschuld... Vanwaar... weet je alles?

'Wim is er te groot voor... jij begrijpt het zo niet... het is niet goed, je mag hem niet zo met je laten stoeien... jammer vind ik het, dat ik je zoiets zeggen moet...' Toen weer: 'Omdat je het in je onschuld doet.'

Ze zaten samen even zonder spreken; rondom hen, buiten de kierende deur, ving de school te verstillen aan.

'Begrijp je, wat ik bedoel...?'

Als je nu rustig en eerlijk kon zeggen: 'Nee, mijnheer.' Maar je moet het bekennen: 'Ja, mijnheer.' En hij gaat naar het raam, drukt er zijn gezicht tegenaan, nog vaster... zodat hij zijn kalotje achterover moet schuiven... rechtstandig neerturend zoeken zijn ogen de straat... ze sporen de wachtende jongen op... en hij haalt zijn rammelende sleutelbos voor de dag... hij tikt... hij wenkt... hij spreekt de woorden, die je beneden toch niet verstaat... zoals iemand doet bij het groeten naar de overkant van de weg...

'Naar huis, Wim... naar huis... niet langer blijven wachten...'

En zij zit op de harde stoel, voelt zich zitten, kijkt rondom de open kasten langs... honderden kleine blauwe schriftjes... stapeltjes van vijf... vijf, tien, vijftien... om-en-om met ruggen of sneden naar voren... het klikt in haar keel bij elke adem.

Hij loopt langs haar heen de deur uit, de gang op -, ze moet wachten, ze mag niet 'het gesprek als geëindigd beschouwen.' Venters krijsen tegen de gevel op, - de schorre stoelenmatter... de halfgekke scharensliep... die maakt van zijn roep een dronkemanslied... er fluit een boot... o, thuis... de haven... springende

golfjes... David-en-zij... er stampet zich een motorschuit zijn weg door het water... beneden wachtte Wim, hij wachtte op haar... de lieve jongen...

Hij hoort bij de school en staat er toch buiten, hij heeft zijn tafeltje afzonderlijk achter in de klas van Arjen Brand, hij werkt voor een examen, voor een kosteloze plaats. Ebner kan niet zo heel goed rekenen - hij komt bij Wim met moeilijke sommen - juffrouw Korff vergist zich wel eens in de spelling van een woord -, de kinderen hollen naar Wim om een beslissing! Arjen Brand kan niet vertellen -, hij zegt: het is geen 'leervak', het is nonsens, hij heeft er een hekel aan, nu hebben ze geruild - zij komt vertellen in de klas van Arjen Brand -, Arjen Brand geeft hoofdreeken in de hare. Ze zou wel met allemaal willen ruilen, om in alle klassen te kunnen vertellen. O, de warmte, de innigheid, tintelende oogplasje naar je opgeheven. Ze komt de klas in en Arjen gaat weg. 'Jullie denkt er wel aan, nietwaar? Orde!' Ze moet erom lachen, de kinderen ook. Ze zit al op de hoge stoel. 'Dag Wim' -, enkel met haar ogen, over alle banken heen, naar zijn tafeltje. Hij lacht, hij krijgt een kleur. Een van de oudste meisjes kijkt om, naar Wim, kijkt terug naar haar... een vaag, dwalend lachje, een begin van doorgronding? O neen, ze zit immers op de hoge stoel, ze is 'de juffrouw.' En Wim slaat zijn boeken dicht, keert zijn stoel naar het front, naar haar. Hij heeft zwart haar, grijze ogen, zijn handen zijn altijd schoon, zijn moeder doet haar best hem behoorlijk gekleed te laten gaan.

'Juffrouw, wat vertelt u vandaag?'

'Dat zul je gauw genoeg horen, Jaantje Drost, nieuwsgierig ding.'

'Vertel u nog een keer van "Bella en het Beest".'

'Is dat dan niet pas gebeurd...?'

Ze tellen het uit. Ja, jullie hebt gelijk, het is alweer langer geleden dan ik dacht. Het kan nu wel weer... 'Maar dan moet je mij

een ogenblikje laten denken.' Woorden... gedachten... invallen, nieuwe en van die vorige keer, trekken in haar op van alle kanten, als wolken uit horizonten, het ordent zich, verdicht zich; aan de voet van haar hoge stoel de geladen stilte van het wachten. Buiten op de kade het vrije leven, rollende vaten, stampende boten...

'Zo jongens... ik begin...'

De volheid nu der bevrediging, die in zuchten en vage lachjes uiting zoekt, maar nog geen gebaar gedooft, tot ze zelf het eerst op de grond stapt, van de hoge stoel.

Wim heeft haar mantel, haar muts, van beneden, uit haar eigen klas, hollend trappen op, trappen af, naar boven gehaald. Dit is de derde verdieping -, Arjens klas en het lege halfdonkere avondtekenlokaal en de zolders en de grijze gang, verlaten, schemerig. De waterglanzen reiken niet tot hier.

'Ik ben groter dan u.'

'Dat ben je...'

'Ik ben ook sterker...'

'Dat zou nog... te bezien staan...'

Hij heeft haar lachend in zijn armen gegrepen, zo vast en krachtig, dat haar voeten opveerden van de planken vloer.

'Ziet u wel... ziet u wel...?'

'Wim... Wim... laat me niet vallen...'

'Nee, ik laat u niet vallen...'

Lachende ogen die gloeien... gloeiende ogen die lachen...

'Dacht u heus, dat ik u vallen liet...?'

O... waar heeft hij plotseling die stem vandaan?

'Ja... ik dacht...'

Hij trekt haar overeind, ze leunt even tegen hem aan, rugge-
lings, en ze sluit haar ogen... en zijn handen glijden over haar
borst... en ze drukken... zo zacht... en maar even... elke kleine
hand van hem tegen elke kleine borst van haar. O, alle rondheid

en zachtheid nu van wat maar ter wereld rond en zacht is voor
het geluk van die kleine, die kleine, die onvolwassen jongens-
handen...

'U hebt weer zo mooi verteld.'

'Vond je heus...?'

'Zo'n hele week bij mijnheer Brand is óók geen pleziertje. Al-
leen al dat uitgestreken gezicht...'

'O Wim... mag je dat zomaar zeggen?'

Hij lacht.

'Je bent heel sterk, Wim. Hoe oud ben je toch?'

'Veertien. En u?'

'Ik word van de winter al twintig! Ik kon je moeder wel zijn.'

'Ik wou, dat u mijn moeder was...'

'O Wim... je hebt toch een moeder...'

'Ik wou, dat u ook mijn moeder was...'

'Maar wat zou je met twee moeders moeten?'

'Ik zou... bij u... op schoot mogen zitten...'

En ze lopen de trappen af, de brede, matglimmende, grijze
 treden, ze dalen in het gebied van de waterglanzen en het buit-
 tengerucht. De hele school galmt, vaders en moeders lopen in en
 uit. Arjen Brand en Bauk slaan het gade, met smadelijke lachjes.
 'De ordeloze herrie... de eeuwige rommel... als maar eerst de
 schoolvergadering hier op poten staat.'

'Ja, de Republikeinse School, en de oude... ' Ze onderbreekt
 zichzelf, ze stoot Arjen aan, ze wenkt naar haar en Wim. Even
 kijkt Arjen, maar het laat hem koud, alles laat hem koud. Nu Eb-
 ner, Ernestien, Penning, die gymnastiekles geeft en over de gan-
 gen Duitse liederen galmt... en overal geluid en echo... glans en
 weerglans... roep en tegenroep...'

'Maar kind... heb je hier nu al die tijd zitten wachten?'

'Zitten wachten...? Ja, mijnheer... zitten wachten...'

'Heb ik je misschien... pijn gedaan? Zie je... er wordt veel in

onschuld gedaan, dat toch niet goed is...' Er rijst een vloed van vragen, plotseling, binnen uit haar naar haar lippen op... maar ze houdt er haar lippen overheen gesloten, als een kraan voor het stuwende water. Als de kraan zich opent, komt er deze vraag: 'Wat is... onschuld... mijnheer?'

Maar ze vroeg het niet. En nu heeft ze het antwoord gekregen.

Want te voelen, dat een... jongetje... een jongen... o kleine Wim... vanwaar kwam je die stem... en wat gloeide er zo in de diepten van je ogen... het te voelen... het te willen... neen, niet in mijn onschuld: 'Erbarmen?... 'Gehoorzaamheid'?... 'Honger'?... Eén van drie... of geen van drie... of alledrie...? O, ik weet het niet, ik weet het niet... ik weet alleen maar dit: Ontucht... overspel... ontucht... overspel... Het klopt als een klok, het slaat als een hart.

En ze gaat naar het raam. Dieper dan straks is de stem van de wind, - koeler is zijn adem, hij schijnt van hoger, van verder te komen. Overal worden de open huizen dichtgetrokken, dichtgeschoven, de lampen uitgeblazen, neergedraaid. Eindelijk eindigt dan toch ook deze eindeloze dag.

Los van alles, als in ruimten zwevend, voelt ze zichzelf aan het hoge dakraam staan, enkel van haar eigen zijn zich bewust, enkel haar eigen bestaan nog wetende. Zoals straks 'ik' haar ontviel, haar ontweek, om in wind en wereld en in de sterren op te gaan... onder te gaan... opgaan, ondergaan... enerlei... o, wonderlijk... maar nu is alles tot haar gekomen en heeft zich om haar samenge trokken, en is om haar gestold en ze is alles alleen...

Ik ben. Dit ben ik... dit is mijn Lijf. Binnen in mijn Lijf draag ik mijn Geweten, ben ik mijn geweten. Er zijn de Dingen van het Lijf, en er zijn de Dingen van het Geweten... en ik ben alleen. Ik ben heel alleen. Mijn lijf is het lijf van de hele wereld... en mijn geweten is het geweten van de hele wereld... en ik ga zo alleen als

die prop papier door het donker, door de eindeloos lange straat. Wie zal mij helpen, wie mij vertroosten? Misschien nog het best van al die wonderlijke Vriend, die Verwondering heet.

David

De wind drijft de sneeuw voor zich uit -, die stormt de grauwe straten door, de hoeken om, als in een overhaaste, doelbewuste vlucht, het hellende pad af, het park in, maar vindt ook in die ruimten nergens rust. De stugge grond stoot hem terug, de droge heesters schudden hem af, hij kan zich nergens aan hechten, uitgedroogd heeft hem de vorst en zijn eigen verband is hij kwijt. Ze loopt met de kinderen over de harde paden, hun stappen klinken, de vijvers glanzen -, glazige ogen in een wezenloos, loodgraauw gezicht. Het knapt en knalt in de kale bomen. Het zijn de dagen tussen Sint-Nicolaasdag en kerstvakantie - korte stompjes van dagen, machteloze dagen, onvolledige dagen - dagen waarin je de zon niet langer mist, alsof je de zon nooit had gekend, maar binnen in de stad welt warmte uit rode lampen en de hele dag staat er de deur naar de avond op een kier, en er hangt een doezel van winterslaap waaraan je je overgeeft -, je voelt je zelf verengd en begrensd als tussen horizont en hemel de verengde en begrensde aarde - verdoofd en daarin getroost. Maar zo sla je wakker uit een droomloze slaap.

Met de kinderen kwam ze thuis -, elke middag gaat ze eerst Claartje halen en met Claartje samen haalt ze Eddy uit school en met allebei, en met elk aan een hand, aan een warme, vastgesloten hand, gaat ze dan onder de hoge, kale bomen weer terug en het plein gaat ze over, gaan ze over, met drieën één, en hand-in-hand, en dicht-aaneen... straf tegen de straffe wind die de ijzeren pot 'Voor het Kerstfeest der Armen' in zijn hoge driepoot

doet schudden, zodat de oude heilsoldate er bij stampvoeten moet... en ze gaan de straten in en dringen door tot in het rozige hart van de winterstad en lopen tussen vreemde mensen, kijken ze aan, raken ze van nabij, en blijven, hand-in-hand, met drieën alleen, met drieën één.

En ze kwamen thuis en Ben zei: 'Ik moet je even alleen iets zeggen.' En ze stond met hem in het koude kamertje en ze wachtte, en er rezen schimmen van angsten, als uit kimmen, er vielen schaduwen van mogelijkheden, en ze dacht: Wat wordt zijn baard toch grijs -, en toen zei Ben: 'Je moet het ergste nu horen. David is dood. David is vannacht gestorven.' En toen was het ineens alsof al die jaren -, en al ging je met de kinderen zo innig, en Ben is er toch óók, je verloochent hem nooit... en ginds in het stadje vader-en-moeder... al was dat dan geen volgestrekte aanwezigheid meer... ze leefden in de horizon, teruggeduwd achter de kinderen, achter Ben, achter de grote bewegenheden, de groei en de pijn... maar David was al die jaren naast je gegaan, al waren er jaren bij die jaren, dat je elkander nauwelijks zag, hij was een volgestrekte aanwezigheid en toen zei Ben: 'David is dood -, hij stierf in de afgelope nacht,' en hij stond niet langer naast haar overeind, hij zonk op de grond -, in het koude kamertje, naast het grauwe raam, zonk hij ineem tegen de grond. En er was een lege plek, waar hij had gestaan.

Dat dit nu toch gebeuren kon, dat dit gebeuren mocht, dat het gebeurde. David was na die ziekte van voorverleden jaar nooit meer gezond. Je hoorde: David gaat naar het zuiden, met Berthold. Met Berthold. Ben zei: Hij is wel altijd met die Berthold. Ja Ben -, van jongen af, is hij altijd met Berthold. Van mijn ging hij naar Berthold -, ik kreeg hem nooit terug. En daarna vernam je: Ze zijn weer in het land, maar genezen is hij niet. En plotseling dit: Zijn beide longen zijn aangetast. Maar de onrust ontbond zich, loste op: deze dingen gebeuren met anderen.

Waar wij niet zijn -, daar gebeuren die dingen. Zo óók weert zich het leven tegen de dood, door hem tegen het weten in te loochenen. Maar David is dood. Er kan nu niets meer veranderen, hij kan geen andere weg meer vinden. De jaren zijn voorbij, zijn leven is voorbij. Wij vroegen vader als kind: 'Waarom staan in de Thora zoveel dingen herhaald?' 'Wat God herhaalt, is onherroepelijk. Onherroepelijk is het dan besloten.' Zo begeleid kwam dat woord naar mij toe. Alles van David is onherroepelijk. Hij kwam mij tegemoet in de sneeuw -, hij zei: dit is mijn toekomst, dit gaat er gebeuren. En zijn leven leek als een vuurpijl boven het mijne uit te stijgen. Maar de jaren voeren binnen als de schepen in de haven, maar ze werden niet bevracht en ze voeren nooit meer uit... ze werden onttakeld en hun ra's werden scheefgetrokken voor de stille slaap, en zijn leven werd een verlaten haven vol onttakelde, stilliggende schepen.

Eens als kind wist ik de dood. Nooit zal ik het vergeten. Het weten wachtte mij in bed, na de stormdag en ik wilde het wel. Ik wilde de dood wel even weten -, jong was ik en stootte hem weer terug, toen ik hem wist -, wegjij. 'Eenmaal zal het zwarte zand...'. Er stak een witte pit in de aarde, ingesloten door de aarde -, er stak een kern in de pit -, maar ik ben het niet. David, mijn broer, mijn broertje. Ze openden de aarde, ze sloten hem erin, ze sloten de aarde dicht.

We werden gelijk geboren, we zouden deze maand nog beïden eenendertig jaar geworden zijn. Nu word ik het alleen.

Hij heeft nooit een examen gedaan. Het heette in de aanvang: 'Hij vindt geen tijd, hij stelt het uit.' Het heette later: 'Zijn gezondheid laat het niet toe.' Toen werd het een geheimzinnigheid, waar de een voor de ander schuwde naar te vragen, meed aan te raken. En nu is hij dood.

'Om vier uur, moeder, komt Ernestien ons halen met Tonia.'

'En we komen vandaag met het poppenhoedje klaar.'

'En tot etenstijd lees ik haar voor.'

Ernestien is blind. Ze stootte haar oog tegen een punt van het tafeltje bij het bukken naar een weggerold pijpje krijt. Er werd met opereren te lang gewacht... toen bleek ook het andere oog verloren... als een klein, grijs, geduldig blind vrouwtje leeft ze nu al jaren. Zo rekende met haar het leven af -, in één seconde. Het ene, enige leven.

Ebner is getrouwd met Anna Keuls. Hij leerde haar kennen aan de avondschool. 'Op een dag was ik verloofd, op een dag was ik getrouwd.' Ze behandelt hem als een domme jongen. Ze kan zich over geen enkel ding verwonderen. Ebner leest iets in de krant... een misdaad, een verblinding. Hij zegt: 'Dit is toch wel curieus... zoals mensen kunnen doen, zoals mensen kunnen zijn... hier een man, die een klein meisje vermoordt voor haar gouden bellejjes... hier een pastoor, die over een aardbeving spreekt als een straf van God voor een spotprent in een zondagsblad... wat is dat toch allemaal wonderlijk...'. Anna valt hem in de rede: 'Wat wonderlijk...? Die dingen gebeuren alle dagen... je hoort ze elk ogenblik zeggen...'. 'Ja, Anna, je hebt gelijk, het zijn allemaal heel gewone gebeurtenissen, ik zie het nu wel in, maar voordat je het zei, leek het mij ineens zo wonderlijk...'

Ze heeft over alles een oordeel. Ebner zegt: 'Sinds ik getrouwd ben, voel ik mij een wankele ezels.'

O, Ebner, ik ken dat zo! Wij zijn wijd en ijl in onze twijfel, wij vervluchtigen in ons gepeins... Zij zijn eng en vast in hun zelfverzekerdheid. Ze zijn onverzettelijk, ze zijn onwrikbaar, ze maken ons tot hun minderen, ze blazen ons om. 'Een wankele ezels...' We lachten allebei. Gekke kerel, hoe kwam je aan dat woord?

'Moeder... Ernestien heeft gezegd: Tonia zou een appeltaart voor ons hebben mogen bakken, als ze het gisteren had geweten.'

'Maar gisteren wist ik het zelf nog niet.'

'Neen, want gistermiddag pas kwam die brief.'

'Ja, gistermiddag kwam die brief.'

De brief van Heleen. Een onbekende kloeke hand, en achter op de brief een onbekende vrouwennaam -, maar Davids woonplaats in de cirkel op het stempel, zwart en sterk. En ik stond nog met die brief en met mijn hoed nog op, en ik wist dit toch al: dit is het meisje, dit is de vrouw, die met al het overige aan de jongen is opgeofferd. Ze schreef: David heeft mij zo vaak gesproken over u, zijn tweelingzuster, en over de oude dagen en over de oude dingen. Ik wilde graag de oude dingen zien, ik wilde langs de oude plekken gaan, met u, ik wil ook naar zijn ouders, naar uw ouders met u gaan...

Straks, daarginds, zullen we elkaar ontmoeten, wij komen elk van onze eigen kant... wij kwamen elk van onze eigen kant, naar hem.

De sneeuw stuift aan, de sneeuw stuift voorbij, in een ijelende vaart. Hij raakt nauwelijks de aarde; zo driftig rennen wolven, hongerige honden, ze raken nauwelijks de aarde, als naar een doel, maar er is geen doel, er is enkel verbijstering en onzekerheid, de stugge aarde gunt hem geen rust, de droge heesters schudden hem af, in glasharde ritselingen.

'En de sneeuw doet mij zo'n pijn tegen mijn gezichtje, en het waait zo in mijn oogjes...'

'O, moeder, ze is nog zo klein...'

Hij kijkt naar haar op.

Ja, ze is klein. Zelf ben je ook klein. Beiden ben je klein, ben je hulpeloos, ben je onwetend... maar mijn kracht is je hulp, en mijn weten is je veiligheid. Kom, moeder weet raad. We slaan de grote, wijde mantel open, we kruipen alledrie eronder... we trekken hem over alledrie weer dicht... en nu zijn we een breed, ruig beest met drie paar benen. Zo maken we zelf het Wonder...

Vijftiëntig jaar geleden. Er was een lesje in het leesboek, dat zo begon: 'Wandelt daar een paraplú? Dat kan niet, die heeft geen benen.' Er was een prentje bij. Het baant snel zich een weg door die vijftiëntig jaren, het komt naar mij terug, ik zie het: 'En de jongens heten Hans en Frans.' Er stond ook dit: 'Pas maar op, dat je niet met paraplú en al de hoogte in gaat.' Dat hield mij vast. Juffrouw Looman stond voor de klas. Ik ruik de klas. Naast de onze werd gezongen: 'Naar het woud, naar het woud...' De zon scheen, buiten wuifden groene takken; of waren het enkel de groene takken uit het liedje? David zat in de eerste jongensrij. We waren kleiner dan Eddy. Nu noemt Eddy mij moeder. En David is dood.

Ze omsnoeren mij met hun armpjes, onder de mantel, ze zijn van mij.

Maar Agaath, verleden week: 'En tob je nooit over hun toekomst? En denk je niet voortdurend, hoe zullen ze opgroeien, wat zullen ze te dragen krijgen?'

'Neen Agaath, over hun toekomst tobben doe ik niet.' Neen. Deze ene, enige genade is mij dan toch toebedeeld, dat mij de toekomst niet verontrusten kan. Jaren en dagen vallen mij daaruit toe, gestadig, geleidelijk, ze waaien aan als uit een gesloten horizon. Alles heeft mij mijn leven lang verontrust -, maar dit is mijn aandeel in de gezegende stompzinnigheid. Windstem en waterstem kwelden mij al toen ik klein was met hun fluisteringen, ze overlaadden mij. De Haidarabad viel de haven in en de bruine mannetjes kwamen aan wal, onder de lichtloze hemel gingen ze langs het lichtloze water, ze liepen over de hoge dijk, op hun blote voeten in een hard rumoer van rauw gejuuw en kleppende klompen -, ik ging ertussen en ik dacht: dit is een vreemde stad voor hen, al onze gezichten zijn vreemde gezichten, al onze huizen zijn vreemde huizen... en mijn hart was een brandglas, waarin alles zich samentrok, hun lijdelijk heimwee,

hun weerloos leed, en het brandje een gat in mij...; want ze zagen zo grauw en er was enkel lichtloos water, een lichtloze hemel... en mijn ogen stroomden over, maar hun schip is hun huis... want mijn wanhoop had een vertroosting nodig.

Het medelijden vernield mij, met de levenden en met de doden, met de gebeenten in het knekelhuis, achter de oude kerk. De dankbaarheid vermaalde mij, de gelukzaligheid vermorzelde mij... In mij brak elke lente open... ik was de sterrenhemel... ik was de zonsondergang... ik was het alles, droeg het alles. De koeien loeiden hun klachten naar mij toe in de zomernacht, uit de weidedaauw, maar ik begreep ze niet. Geen enkel ding liet mij met rust. Alles vloeide mij toe, en vloeide van mij uit -; ik was het vloeiend hart van alle dingen. Onrecht leed ik, onrecht wreekte ik -, met de martelaren werd ik verbrand -, met de samenzweerders deed ik mee... ik heb alles vergeven, en alles begaan... alles geschapen, alles vernield. Schepen gingen in mijn ten gronde, en niets gebeurde, waar ik geen aandeel in had. Dwars door mij heen speelde alles zich af -, ik droeg van elke daad een deel in de aansprakelijkheid... De eenzame dingen, de eenzame bomen, de eenzame wateren, de eenzame gedachten, het heeft mij alles, onophoudelijk heeft het mij bevolgen, om in mijn doorgronding, in mijn begrip uit zijn eenzaamheid verlost te worden, om met al het andere, eenzame, in het Ene te worden samengebonden, alles in mijn doorgronding, altijd in mijn begrip, en ik wankelde in de storm en ik duizelde in de golfslag, en ik heb het niet gekund... ik heb nooit iets begrepen, en meestal zelfs dit niet, dat ik niets begrijp... niets heb ik gezien en niets gehoord, en ben maar een enkele maal tot dit weten gestegen... van dat ik klein was, heeft zich het leven in mij samengespannen, in mijn en tegen mij heeft alles samengespannen...

Maar de toekomst laat mij met vrede.

'Neen Agaath... je steekt mij daarmee niet aan. Ze zijn ge-

zond, ze hebben heldere ogen, ze slapen rustig en ik doe wat ik kan.'

Ben zei: 'Maar nu heb je toch weer een ideaal, nu heb je tóch je nieuw ideaal gevonden in de moederliefde, in het moederschap.'

Het was met de Ebners, en er was over het socialisme gesproken.

'Neen, de liefde voor je kinderen is geen ideaal, het is een instinct.'

Anna Ebner zei: 'Ik noem dat cynisch. Dieren hebben instincten. Het moederschap is voor een vrouw het hoogste ideaal.'

Toen Eddy werd geboren, kwam in mijn borsten de melk, kwam in mijn hart de liefde. Ze kwamen uit mij voor het kind dat uit mij was. Melk en liefde is één-en-hetzelfde. Eén, en het-zelfde. Het is de dubbeldrift, waarin op tweeërlei wijs zichzelf bestendigt, wat op duizenderlei wijs zichzelf te bestendigen zoekt... En daarvoor dienen wij, mensen. Dienen doen daarvoor wij, mensen...

'Ik begrip het niet, Anna, waarom je toch zo je daartegen verzet. Ik zie niet in, waarom het op deze manier minder "mooi" worden zou. Als je dan zo graag van "mooi" wilt spreken... voor mij is dit het allermooiste...'

'Hoe kun je het mooi vinden, hoe durf je het mooi noemen...'

'Omdat ik het draag, omdat het mij draagt. Mooi vinden is zichzelf herkennen...'

'En de kunst dan...?'

'Ja, ik geloof, in de kunst moet het ook zo zijn.'

Anna zei: 'Dit is overspannen gepraat. Je leest te veel. Voor een vrouw, lees jij veel te veel. Ik zie hier de gekste boeken. En je komt er geen stap verder mee. Ik zeg hetzelfde alle dagen tegen Ebner. Het leven is veel eenvoudiger dan jullie het maken, in je overspannenheid.' Plotseling vind je Anna Ebner het grootste won-

der. Iemand, die het leven eenvoudig noemt. Iemand die zegt: 'Je komt er geen stap verder mee!' Maar Anna zelf zou verkondigen: 'Dat zie je alle dagen.'

Ebner lachte. Dacht hij hetzelfde?

Ben zei: 'Waarom heb je er toch altijd plezier in, alles af te breken, alles uit te pluizen?'

'Pluizer' in *De kleine Johannes*. En je lacht, terwijl je de knoop uit je schoenveter trekt. De zwakke, zachte dichter. 'De Waarheid zal u vrij maken.'

Het was later in de avond, we kleedden ons uit. We kijken niet naar elkaar, als we ons uitkleden. Ik kijk wel naar mijzelf, soms. Ik kijk naar mijn schouders, mijn zachte schouders. Soms kus ik mijn eigen schouders. Ben windt zijn horloge op, hij vouwt zijn kleren ordelijk over een stoel. Ik word eenendertig jaar. Mijn jeugd trekt voorbij, trekt door mij heen.

'Waarom zou je het geen ideaal willen noemen? Waarom noem je het een instinct?'

Omdat... 'De Waarheid zal u vrijmaken.' Maar dat zeg je niet.

Lotje laatst: 'En kun jij, met je man, nogal praten?'

Kleine, parmantige Lotje! Al een paar jaar is ze met Hugo getrouwd, nu eindelijk wachten ze hun kind, ze stralen.

'O zeker, Lotje, ik kan heel goed praten met mijn man.' Maar dat zeg je toch niet. En ook dit zeg je niet: Sinds ik kinderen heb, zijn de problemen van de mensheid de problemen van mijn kinderen. Het grote probleem van het Verzet is het probleem van Claartje en Eddy -, en het is dus geen probleem meer: mijn kinderen mogen niet lijden, mijn kinderen mogen niet ondergaan. Als ze zouden moeten lijden, als ze zouden kunnen ondergaan aan een beginsel, dan moeten ze dat beginsel verloochenen. Ik zal zelf de drogredenen voor ze smeden, ik zal zelf de sofismen voor ze spinnen -, zó listige drogredenen, zó loze sofismen, dat ze hun eigen ideaal verachten gaan. Al hun idealen zal ik kleine-

ren, ik zal net zo zeggen als Anna: 'Je komt er niet verder mee', ik zal ze daarheen drijven waar ik ze veilig weet, in de kraal van het platte geluk, in de omheining van de lage rust, die ik voor mijzelf heb versmaad. Omdat ik moeder ben, omdat ik dáárvoor Moeder ben geworden. In de moeder gaat de Mens verloren, gaat de Mens failliet. En misschien ook niet. Misschien geldt het ook hier: 'Een en dezelfde is de weg opwaarts en nederwaarts.' Maar dit althans behoud ik voor mijzelf -, dit althans behoud ik mijzelf voor, dat ik het geen 'idealisme' zal noemen.

Je zegt dit niet tegen Ben. Je zegt alleen: 'Hoe zou jij het vinden, Ben, als de boekbinder de verkeerde namen in de banden van je boeken stempelde? Ik houd evenmin als jij van verkeerde namen. Op mijn manier ben ik ordelijk - jij op jouw manier...' En Ben geeft geen antwoord, dat verwacht je ook niet. Je neemt de zware spreij van het bed, om hem op te vouwen, maar je maakt er een frommel van, je moet het nog eens doen, je lette niet op wat je handen verrichtten, je denkt...

De tweeërlei orde - zo denk je - die houdt ons gescheiden. En daarom is er ook nooit iets verwezenlijkt van die dromen... die oude dromen... zoete, gloeiende dromen, zachte, brandende dromen... omdat voor jou alleen die ene en voor mij alleen die andere ordening bestaat. Jij voelt je ongelukkig aan een rommelige schrijftafel of als je boeken niet op hun plaats staan, maar je ademt dagelijks de chaos en je krijgt het niet benauwd. De chaos van het ononderzochte, het ondoorgrondelijke... van de strijdige meningen, de verbandloze uitspraken, *a vast system of things hidden, things unanalysed, things misrepresented...* de chaos, die mij verstikt, zoals ik zou stikken in een verwilderd bos, als ik mij niet mijn eigen smalle weggetje baande. Maar achter mij groeit dat weer dicht. Opwaarts en nederwaarts is de weg één-en-dezelfde.

De dode steentjes vond Duimpje terug, maar het broodkruim

pikten de vogels... het staat vandaag in je boeken, het staat morgen in je boeken, en gisteren stond het er ook, maar in mijn denken sterft het en wordt herboren, alle dagen opnieuw, alle ogen blikken anders...

Omdat ik alleen die ene en jij alleen die andere orde verstaat -, daarom namen we ook nooit iets mee uit elkaars armen dan de armzalige schaamte en de weerloze tegenzin. Daarom kan het nooit anders worden.

Een man en een vrouw staan naast elkaar aan een open raam. Ze staan klein en hoog en eenzaam boven de wereldstad, in een paarse avondmist. En zij denkt: Dit is toch wel mooi, zo'n sterke, spitse toren, die de ruimte in jilt, de hemel tegemoet, daarginds. En hij vraagt: Irene, kun jij nu, van hieraf, nog onderscheiden, hoe laat de klok wijst, op die toren?

'Daarom, moeder, is mijn huwelijk ongelukkig.'

Een jongen is jarig, het is lente, hij is achttien jaar. Wakker wordt hij en de dubbele vreugde vouwt zich in hem open... om het meisje, Sylvia, om zijn modelletjes van beesten in weke klei gekneet. En hij rept zich naar zijn werkplaats om ze weer te zien. En opent de deur en aarzelt in de schemering en de weegschaal wankelt. Over zijn leven wordt beslist in die ene seconde, zijn ene, enige leven. Zal hij lachen of stampvoeten -, zal hij vluchten of blijven? Ze heeft rechtep in de weke rug van elk der kleien beestjes een groen palmpaastakje gestoken, als een feestelijke versiering, voor zijn verjaardag. En hij bleef en hij trouwde haar, maar tot in zijn ouderdom vond Mark Lennan geen rust...

Ze spelen kiekeboe onder de mantel, ze sjoorren mij heen en weer, op en neer... o jullie tuig van een ondeugende kinderen...

'En we doen het al een poos en je hebt er niets van gemerkt...'

'Nu ga je dan ook allebei, voor straf, onder de mantel vandaan.'

'We wilden zelf niet langer, we zijn vlak bij school!' Hier is het

ook luwer, en donker als in de avond. De kantige, plumpe rompvan de kerk keert de wind, maar staat ook de huizen in het licht, daar branden de lampen de korte dagen door.

Kleums onder haar sjaaltje leunt de lange, schriële fröbeljufvrouw in de open deur. Uithundig wuift Claartje haar toe en zeglimlacht tot het kind, met een buiginkje voor de moeder, maar haar ogen lachen niet mee. Strakke, starende, overmatig-glanzende vergeet-me-niet-ogen, ze staan als juwelen in haar bleke kop gevat en haar witte hals is gewelfd... Basedowse ziekte... Jaap zag het haar dadelijk aan, die eerste dag.

Zo, in die winterstraat, achter de donkere, plumpe kerk, met haar overmatig-glanzende ogen... in de pseudo-extase van de Basedowse ziekte... maar ik moet me nu nog haasten naar de tram...

Links de kade, rechts het water -, achter mij de duistere kap, die de geluiden gevangen houdt, de kerker van de treinen, voor mij uit de rails... door de dorre, donkere grond, tussen de ongewisse sneeuwfiguren, zo snijden ze de weg naar ginds, naar het oude thuis. En hier werd ik door Andy verontrust, meer dan twaalf jaar geleden werd ik hier door Andy verzocht. En alles dat binnen in mij was geboren, was gegroeid, dolend in donker om een bestemming die mij nog niet was geopenbaard... en de brandende begeerte om mij van mijzelf te ontdoen en aan een ander over te dragen... dat kon zich toen wel hebben vastgezet om haar, zoals het zich later vastzette om... zoals het nu nog altijd in mij ronddooit. Maar niet om haar, zoals zij was, met haar verhalen als brandende visioenen, haar schroeiende handen, ik voel nu ineens weer die hete hand. Ik verkeerde toen in het onzekere. Vóór onze geboorte verkeren we in het onzekere, dat zeggen ons de fysiologen. In het onzekere, met het onzekere, verkeren wij...

Later verkeren we opnieuw in het onzekere: vóór de puberteit. De wedergeboorte der puberteit. Zo heb ik mij eens als kind

in het onzekere voelen verkeren bij het sprietlopen. De burge-meester was twaalfenhalfjaar getrouwd. Aan de ene kant lag het roet, aan de andere kant het meel. En de oude heer Van der Zeyde stond erbij te kijken en hij zei: 'Toch is er geen toeval. Niets is toeval van wat hier gebeurt.' Iedereen hield hem voor de gek, al tijd op straat werd hij nageroepen, je wees hem elkander aan: 'Zie je die meneer? Dat is meneer Van der Zeyde, die niet in het toeval geloofst.' *Du bist am Ende was du bist.* Maar dat immers is juist Toeval -, wat je toevalt. De mensen vatten het niet. We zijn laat volwassen geworden, David en ik... wij hebben lang in het onzekere verkeerd.

Het ruikt nog als vroeger in het treintje, maar er is toch ook véél veranderd, de stad zwol de polder in, de spoorbaan werd naar binnen verlegd, verder van het water, een kleine verlegging, die alles een andere gedaante geeft -, kleine verleggingen maken alles anders -, en in al die kleine verleggingen gaat langzaam het oude beeld teloor. Er roken fabrieken aan het water, eens, in mijn kindertijd was daar niets dan riet en groene wei, je kon er alleen met een schuifje komen, er liep zelfs geen pad. Wat waren de boompjes mager, wat leek de haven ontzaglijk, een machtig meer... wat gaat er veel verloren in het ouder worden. Het sterft je af -, maar zo is het niet, je laat het achter op je weg. Alle verloren dingen ijlen het rammelende treintje tegemoet, ze tikken in het voorbijvliegen aan de ruitjes met vlugge, vluchtige vingers -, oude ontroeringen, oude verlangens, oude vragen -, het oude heimwee dat ik naar de vlekkeloosheid had. Wind en nevel, licht en geur, ze hadden in mij hun open hof, ze door-speelden mij, zoals de school in het middaguur, met deuren en ramen wijd open. Ik haatte de winter, de strakke vorst -, nu kan ik soms naar de winter verlangen, omdat hij stil is en geen aanspraken maakt, mij niet herinnert aan wat ik verloren heb. Voorjaar en zomer en herfst maken hun aanspraken, ze spreken mij

aan -, ze herinneren mij aan wat ik niet langer bezit. Aan mijn machteloosheid, ik sta ze niet meer zo na. Ik ben in de doorgronding wellicht wat verder gevorderd, maar daarvoor heb ik het oude verband geschonden, het oude verbond verbroken. En elk jaar komen mij, in hun kringloop, de dagen en de uren daaraan herinneren. Bezat ik een vriend op een andere planeet en ik moest hem een lente beschrijven... in die weidestrook achter het diaconiegebouw over de Papesluis, tussen blauwe sloten besloten, daár waadde ik door gras en vulde mijn boezelaar met bloemen, dat is voor altijd de enige Lente, de gelukzaligheid... Herfst: het eerste licht op de eersten dag van het Loofshuttenfeest. Wij gaan met vader naar de synagoge. In de kwekerij van Does die we 'Apenkooi' noemen, om zijn zeven zoons met apensnoeten, staan de dahlia's gekromd van dauw, hun witte hoorn-tjes, hun rode hoorn-tjes, hun bonte hoorn-tjes zijn bol gezwollen van dauw en er is overal een tikkelen van druipend vocht en over-rigens is het stil, want het is vroeg, we ontmoeten geen mens... Vandaag heeft het gesneeuwd, ik zag de sneeuw, ik zie nu ook de sneeuw -, maar de sneeuw, die in mij leeft, de sneeuw van het oude verbond, van het oude verband... dat is die blauwige, beslo-tene, ik sta alleen in het steegje bij de regenbak... en het is zondagmiddag... en ik hoor geen geluid, maar ineens, uit de verte, roept een stoomboot uit de haven, een laatste groet, nu dat hij gaat vertrekken. *Les neiges d'antan.*

Het treintje schokt, de weg stijgt naar de brug. Mijn hele jeugd ging al voorbij. Is het zo, dat we ons alle zeven jaar vernieuwen...? Een en dezelfde... Een en dezelfde... is de weg... opwaarts en nederwaarts... de wielen hebben het van mij overgenomen... we groeien aan... we sterven af... een-en-dezelfde... o mochten we, konden we... alles wat we eens bezaten, alles wat we nu bezitten... in één ademtocht, alles tegelijk... één enkel ogenblik. Maar het kan niet. We zijn beperkt.

'Dus jij ontkent vooruitgang, evolutie?'

'Ja, Hugo, hoe zou ik anders...? Eens is er iets bij mij komen binnenstormen, dat was dit: Totaliteit en Evolutie zijn met elkaar in strijd. Eeuwigheid sluit vooruitgang uit. Totaliteit is het eeuwig zichzelf-gelijk-blijvende, het in zichzelf zich wentelende, eeuwig zich openende en sluitende... de Caleidoscoop.'

'Maar je ziet toch de vooruitgang... betere arbeidsvoorwaarden... kinderwetten... humaner rechtspleging...'

'Je ziet altijd de groei... maar niet de dood. Het gestorvene wordt begraven. Wat we bezitten, dat kennen we, - maar wat we verloren... dat herinneren we ons niet meer... we kennen het niet... Zolang we ons iets herinneren, hebben we het nog niet verloren, zolang we het kunnen noemen, bezitten we het nog.'

Herinner jij je, Hugo, hoe we op school van planten met wortelstokken leerden? Ze groeien aan de ene kant en sterven aan de andere kant...'

Toen lichtten Hugo's ogen in zijn jongensgezicht.

'O Eva, nu heb ik je toch! De wortelstok komt geleidelijk verder... hij groeit... hij sterft... naar groeiend en stervend vordert hij...'

'Neen, Hugo, nu heb je mij niet. Want je vergeet één ding... dat de aarde rond is, vergeet je...'

'Maar hoe leef je... hoe kun je leven zonder dat geloof, zonder die zekerheid? Ik zou zo niet leven kunnen.'

'Neen...' zegt Lotje, de kleine, parmantige, met haar grappigen wipneus. 'Wij zouden zo niet leven kunnen.'

Indierdaad! Ik kan ook zo niet leven. Om te leven moet ik mijn inzicht verloochenen. Want mijn inzicht loochent het leven...

Hugo zei: 'En toch geloof jij ook in evolutie! Ik neem aan je dat in veertien dagen tien keer te bewijzen uit je eigen woorden.'

O, Hugo... waarom zei je niet rustig: vijftig keer, honderd keer? En waarom sprak je enkel over: Evolutie? Waarom niet

ook: wilsvrijheid... en schuld... en oorzakelijkheid...? Alles is immers strijdig met het Inzicht... alles, waarzonder wij niet leven kunnen, met dat Inzicht, waartoe we ons opheffen, waarin we ons opheffen... bij ogenblikken.

Altijd en overal... de eeuwige slingerslag, dezelfde tegenstrijdigheid... altijd... overal... tweespalt, gebrokenheid... Tot het Inzicht heffen we ons op; in het Inzicht heffen we ons op... dat is de Dood.

We moeten het prijsgeven, loslaten, om te leven... het laat ons los, opdat we leven, het geeft ons aan de chaos prijs. En je leest van aardbevingen... hoe ze in één seconde de arbeid van eeuwen verwoesten, hoe ze landschappen veranderen, eilanden doen verdwijnen, doen verrijzen... zó de éne, de enkele seconden van het Inzicht, een bliksem, die binnenslaat, een beving, die het aanzijn der wereld verstoort. Ik heb dat ervaren toen dit in een nacht bij mij binnenstormde: Evolutie strijdt tegen Totaliteit. Ik dacht: het is licht gezegd... maar nu moet ik alles herzien... alles vernieuwen... nu kan geen woord, geen oordeel onherroepen blijven... het is alles van die waan doortrokken...

De man, die de Perzische heerser het schaken leerde, vroeg als beloning: twee graankorrels voor het eerste van de vierenzestig vakken, vier voor het tweede, zestien voor het derde... en elke uitkomst met zichzelf vermenigvuldigend, tot het vierenzestigste toe. Het was licht gezegd, het was even licht toegezegd, er was alleen in heel Perzië geen graan genoeg. Ze konden het niet volbrengen, ik kon het niet volbrengen. Het leven klemt ons om de voeten als leem, het houdt ons als drijfzand gevangen, nooit verzinken we helemaal, maar evenmin ooit bevrijden wij ons. Ik dacht die nacht: Nu moet ik elk woord herroepen, nu moet ik elk oordeel herzien. Dwaling en dwaasheid, de voordeur uitgeworpen, sluipen door de achterdeur weer binnen... Er zijn mensen, die denken dat ze 'Zuivere Rede' beoefenen... Er was een man, die

zich vleugels aanbond om tot de zon te vliegen -, ze smolten hem af en hij stortte neer. Zij zijn daarvoor nog niet eens dicht genoeg bij het witte vuur geweest...

Daar staat Heleen -, ze heeft mij al gezien en ze weet dat ik Eva ben. Ja, jij bent het... ja, ik ben het. We kennen elkaar nog niet, we komen naar elkander toe. Zonder David hadden we elkaar nooit ontmoet -, en zullen we elkaar nu behouden? Dan zijn we uit het grote toeval elkander toegevallen. Haar ogen tasten, haar ogen zoeken, haar ogen bouwen, ze ziet niet mij, ze zoekt David in mij, ze wil in mij hem zien, hem doen herleven.

'U bent zijn zuster, Eva?'

'Ja, ik ben Eva... Heleen.'

'U lijkt op hem.'

'Het zou wel wonderlijk zijn als we niet op elkander leken.'

We lopen naast elkaar. We gaan langs het plompe hek van zware zwartgeteerde planken -, hoog als een muur staat het tegen de verschieten -, één opening is er en Heleen blijft staan. Ja, Heleen, hier stonden wij ook en we keken naar het langgerekte dorp ver achter de weiden. Kijk, de huizen staan er zo wijd uiteen, dat je tussen ze door nog andere, verdere dorpen ziet. Die noemden we 'De Dorpen van de Watergeuzen.' Het rook er 's zomers naar water en gras en 's winters naar hooi en mest. Dit heeft ons opgebouwd -, uit deze lange, platte weiden, uit deze kronkelende sloten, molens en loodsen, reuk van gras en water, van hooi en mest... zijn wij opgebouwd, David en ik.

De bomen kreunen... aanvangende donder... dreunen van de spoorbrug in de avond, uit de polder, verre muziek in een benauwde droom... jaren geleden, lange jaren geleden was vader ziek, rondom ons leven rezen de gevaren, die vader had beheerst. Zo zwellen rivieren... zo kruit het ijs... we gingen hier in de avond, David en ik, en zó, als nu, kreunden de bomen.

'Maar u hebt... je hebt andere ogen...'

'Ja... we hebben... hadden verschillende ogen.' Zijn ogen zijn gesloten. Ze sloten zijn ogen, ze sloten de aarde boven zijn gesloten ogen. Deze koude aarde.

Heleen is lang, en fijn, ze heeft een smal gezicht, ze is zeker niet jonger, misschien wel iets ouder dan wij beiden.

Mij zijn mijn jaren ontvallen. Elke keer als ik hier kom, ontvallen mij mijn jaren -, en ik word in het bezit gesteld van wat ik verloor -, maar wat ik won, dat heb ik afgegeven... zoals je je papraplu moet afgeven in een museum!

'Dit is onze school, Heleen. En kijk, tegen die schuine, arduinen rand, daar slepen we onze griffels... we slepen om de langste, om de mooiste, om de scherpste punt. En we knikkerden hier ook, in diezelfde kuiltjes. Maar er was toen nog een slootje, dus we moesten voorzichtig zijn. En als de zon scheen, glinsterden de korreltjes in de zwartgrijze, vastgestampte aarde. Aan de overkant van het slootje was een bloemisterij. We slepen onze griffels in een bloemengeur -, we roken lentebloemen... zomerbloemen... herfstbloemen achtereenvolgens... we roken eerst de seringen... en later de rozen... en eindelijk de chrysanthen... en dan zaten we weer een klas hoger. En 's winters was er alles rietmatten en stro...'

En nu staan we hier samen, Heleen en ik... en David is dood.

'We vonden in het slootje soms bladeren van het vorig jaar, die gaaf bewaard gebleven waren, netwerk van nerven, mooier dan goud, bruinig goud, als de zon even scheen. Meestal vielen ze uit elkaar onder de vingers... maar eens hebben we een eruit gevist en mee naar huis genomen... voor ons museum. We hadden op zolder een museum... we hadden er een cederappel en een palmtak in, van het Looftuftenfeest...'

Heleen... ik heb nog niet geweten, dat hij dood is, het weten komt uit verten naar mij toe.

'Dit is de synagoge. Ja, hij is klein... wij zagen hem groot... er

gebeurde zo veel, hij was zo aan alles verbonden, het hele jaar door. David ging met vader door deze deur, ik ging met moeder door die andere. Ik ging naar boven, hij bleef beneden, en we knikten tegen elkaar. En iedereen bad en zong voor zichzelf, eer de dienst begon...

De glijbaantjes glommen... het was een dag als deze, straks komt er weer precies zo een avond als toen. In het winkeltje van oude Breg lag een gedroogde pruim tegen het raam geperst door een berg van grauwe erwten, die hadden hem overstelpst, hij lag in een krans van waterpareltjes. Over de sneeuw scheen de lantaarn, onder de lantaarn stond het sleetje, de kleine Levie zat erin. Hij wachtte zo geduldig, hij keek op in de lantaarn met zijn bolle, bruine ogen. Hij stierf dezelfde winter -, twintig jaar is hij nu al dood. De oude Zadoks was zijn grootvader... hij was zo arm... zijn onderlip hing neer... Hij kwam uit de deur, hij verstopte de turven onder de bank in het sleetje, hij had de steenkolen onder zijn jas geknoopt... ik alleen heb het geweten... ik alleen heb het hem zien nemen, zien... stelen... uit de kast in de joodse school... De daklijst droop, er kwamen diepe, gele putjes in de sneeuw... we noemden ze grafkuiltjes, David en ik.

O Heleen... ik kan niet meer... ik weet het nu... David is dood. Er was één ogenblik, in het kamertje thuis, naast het raam dat zo grauw zag, toen Ben het vertelde... hij zonk ineen tegen de grond... toen heb ik het geweten, maar daarna niet mee. Er stond zoveel tussen mij en het weten in, maar nu weet ik het weer. David, mijn broer, mijn broertje...

'Er is een plek aan het kanaal, Heleen, we hebben daar heel vaak samen gezeten. Toen leek het ons ver, maar het is niet zo ver, we gaan de haven langs...'

Ja, we gaan de haven langs.

'Heleen... hoe lang eigenlijk heb je mijn broer gekend?'

'Een jaar of drie, iets langer misschien. Maar we zagen elkaar

niet vaak. De jongen hield ons van elkaar af, hij haatte mij, hij haat alle mensen, hij haatte David ook. Uit haat heeft hij hem... heeft hij hem... hij heeft hem vernietigd. O Eva, hij is een verdorven jongen, hij is een wrede, cynische jongen, medelijden kent hij niet, kwellen is zijn lust. Hij heeft op David geparasiteerd, hij heeft hem uitgezogen...

'Heleen... daar staat onze bank... het is geen bank, het is een balkenhoop, vanbinnen is hij tot de grond toe hol vermolmd, vol spelonken, en in de spelonken woei het zand en woei het zaad, en uit zand en zaad kwamen bloemen, soms waren er winden, verbleekte roze akkerwinden, die toch al zo bleek zien, nog bleker en paarse wikken, guirlanden waar geen begin en geen eind aan leek te zijn. Ben je dik genoeg gekleed Heleen... willen we dan hier gaan zitten? Het is onze oude plek.'

'Hij heeft nooit kunnen dulden dat David intelligent was, dat David begaafd was, intelligenter en begaafder dan hij. Zelf kon hij geen examens doen, hij kon niet werken, hij kon zich niet onderwerpen, daar was hij te slap en ook te hoogmoedig voor. En daarom wilde hij ook niet dat David examens deed. En dat David als dichter begaafd was... heb jij dat ooit geweten?'

'Ja, ik wist het als kind, als meisje, maar hij wilde het niet openlijk zeggen. We bedachten een jongen: Theo Vermeer, maar hij begreep wel dat ik het begreep. Ik heb nu nog wel moeite om te geloven dat Theo Vermeer nooit heeft bestaan. Misschien dachten we ons hem helemaal verschillend, David en ik...'

Stromen in mij, stromen in hem, waaruit Theo Vermeer werd gevormd... Een oude hersenschim... *Das Ding an Sich!*

'Eens hebben we hier samen gezeten, op een dag als deze, maar het was later op de dag en het was ook veel stiller, er was geen wind -, het was een nieuwjaarsdag, de eerste dag van de nieuwe eeuw, van deze eeuw, we waren de vorige dag allebei achttien jaar geworden. En we zaten hier en hij las mij een vers

voor... maar ik luisterde niet goed... ik dacht aan wat anders... als ik beter had geluisterd, had ik er misschien meer van onthouden... nu weet ik alleen nog de beide laatste regels... ik zie het, er waren populieren, er was een maan, en over de hele hemel kleurenbogen, een schietschijf van kleurenbogen was de hemel, en middenin stak de maan als de roos, een nevelige, natte, witte roos. En dit waren de laatste regels:

'Staat hij aan zijn raam te staren
In zijn witte hemd alleen.'

'Wie...?'

'Een jongen was het.'

'Berthold...?'

'Neen, die kende hij toen nog niet. Wel diezelfde dag was het bericht gekomen. Het was toen enkel droom.'

'Eva, het is altijd droom gebleven, Eva, je moet niets laags... je moet niets lelijks van hem denken... je moet niet denken dat er tussen Berthold en hem... Berthold is wél zo, met anderen, met David niet. Het werd van ze rondverteld, en Berthold sprak het niet tegen, uit wreedheid, uit zelfzucht, zó sneed hij hem van de wereld af. En David sprak het ook niet tegen, uit trots, uit onverschilligheid. Zelfs tegen Bertholds vader niet. "U moet maar denken wat u wilt." En daarna is Berthold uit het huis gegaan, en ze zijn samen gaan wonen, samen gaan reizen... en daaruit is al de laster voortgekomen. Heb jij het ooit willen geloven... geloofde jij het, Eva?'

'Ik heb er mij zo weinig in verdiept...'

'Je hebt er je weinig in verdiept...?'

'Ja, want ik vind het zo heel belangrijk niet. Ik bedoel: vergeleken met de dingen, die wezenlijk belangrijk zijn, de grote problemen, de problemen van het bestaan... de problemen van de

geest, van het geweten. Al het seksuele op zichzelf... afgezien van verhoudingen... ik voel het als in zekere zin onbelangrijk, ik bedoel: voor jezelf is het belangrijk genoeg, daarom zeg ik: in zekere zin onbelangrijk. Maar ik zeg het niet duidelijk. Ik wil dit zeggen: het staat buiten de intellectuele en de ethische problemen.

'Je wilt zeggen -, dat je er niemand om veroordelen mag?'

Staan we dicht bij elkaar of zijn er afgronden? Ik weet niets van haar, zij weet niets van mij.

'Het is een ongeluk, Eva, om zó te zijn als Berthold.'

'Het hoeft geen ongeluk te zijn...'

'Maar het is toch... steriel...?'

'En waarom... steriel...? Het hoeft toch niet altijd juist een kind te zijn. Gevoel... en geestdrift... inspiratie... dat is toch allemaal realiteit, dat is toch allemaal resultaat.'

'O maar Eva... het andere, het normale... man-met-vrouw, dat is toch beter, is toch mooier. Dat zul je toch moeten erkennen.'

'Ik weet het niet, Heleen. Je moet mij die dingen niet vragen. Ik weet er niets van.'

Neen, ze moet mij die dingen niet vragen. Ik weet er niets van. Het is de klip, waar mijn begrip op strandt, het is de blinde muur...

'Maar je bent toch getrouwd, je hebt kinderen. Twee kinderen heb je immers...?'

'Ja, ik ben getrouwd. Ik heb twee kinderen. En toch weet ik er niets van.'

'Je bedoelt het andere... de afwijking?'

'Neen, ik bedoel het normale, het natuurlijke.'

Ze zwijgt... ze keek mij even van terzijde aan... nu staart ze over het water, over de polders, met haar lichtende, grijsblauwe ogen, haar wijdopen ogen. Wat weet ze zelf... wat zal ze ooit weten? Ik ken haar nog nauwelijks. Als ik haar beter kende, zou ik

dit tegen haar zeggen... ik had ook een vriend, ik had er veel, ik had er twee: de eerste was Jaap en de tweede was André. Anna Ebner zegt van mij: Eva is een flirt, een flirt van het eerste water. Ze zegt het lachend, want boosaardig is Anna Ebner niet.

Nee, ik begrijp het niet, omdat het tweemaal betekenis heeft. De mensen spreken van 'lage lusten'. Johannes Vitor noemt het: de Lijfzonde. Enkel de liefde maakt het lijfsverlangen goed. 'In diepere doorgronding de liefde tot het kind, het ongeborene.' 'Naar wat mag en moet geschieden.' Altijd hetzelfde: een verontschuldiging... 'Hoe ik somtijds kan verlangen...' Verlangen, maar ook weer: schaamte. 'De gevolgen van hun liefde bleven niet uit.' Chaos. Kakofonie. Ik weet er niets van. André heeft mij eens verteld van een vrouw, die een man vervolgde tot in zijn eigen huis, die hem overrompelde, die hem dwong. Maar hij had haar niet lief en het stond hem tegen... en ze kwam terug, en ze dwong hem opnieuw, en het stond hem zó tegen, zij stond hem zo tegen, dat hij haar verjoeg. Ze moet hem zo hebben tegengestaan, dat hij het een andere man oververtellen kon, dat hij haar zó prijsgeven kon. Want hoe anders zou André het hebben gemeent? 'Maar André, waarom deed ze het dan...?' 'Omdat ze gemeen was...' 'Om haar verlangen? En wat zou ik zijn...?' En soms zijn geen woorden mooi genoeg...

Voor een man schijnt het een in het ander over te gaan, schijnt het een met het ander samen te hangen. Niet voor mij. Er is een kloof, een afgrond, een duisternis, een onoverkomelijkheid. Ik zie niet de samenhang, het dwingende verband.

Jaap verweet het mij niet, maar toch begreep hij het niet. Ik kon hem kussen, maar het stelde mij teleur, na die allereerste keer. Ik zocht het opnieuw en het stelde mij opnieuw teleur. Elke keer stelde het mij dieper teleur. Ik liet heel veel toe en mijn hart sloeg het oude vonnis: ontucht, overspel - ontucht, overspel. Ik dacht aan Ben, ik dacht ook aan Jaap... ik wilde Jaap wel gelukkig

maken, maar er was geen noodwendigheid, het had geen zin voor mijzelf... er bleef een kloof, een duisternis, een onoverkomelijkheid.

André deed mij verwijten, die stille middag op zijn kamer. Hij zei: Het is een schande, je bent onedelmoedig. Je bent net precies als die vrouw uit het boek van Zola... *Tout ce que vous voulez, mais pas ça...*

'O, André...'

'Ja, zo ben je...'

Later zei hij iets, dat nog erger was, dat mij dieper raakte, diep raakte het mij, schroeiend was het als een schotwond. Ons laatste gesprek, de andere dag ging hij op reis. Hij zei: 'Voor wat jij bent, hebben de Fransen een tekenend woord, dat ik je niet zal zeggen.' 'Kom André, zeg het mij maar wel, je kunt het toch niet verzwijgen, het brandt je op je lippen, zeg het maar gauw.' 'O je zult ervan schrikken. En toch wil ik het je zeggen, omdat je het bent: *une allumeuse...*' Het was een klap, een brandmerk. *The Scarlet Letter*. André zei: 'Kun je me vergeven, dat ik dit tegen je heb gezegd?' Hij stamelde. O, André, wie eigenlijk denk je, dat ik zoek aan te steken? Ik vroeg hem dit niet. Ik zweeg... ik kon niet lang beledigd zijn: mannen zijn anders. Later in mijn gedachten, heb ik het hem gevraagd: Wie eigenlijk denk je, dat ik zoek aan te steken? Mijzelf, enkel mijzelf, altijd mijzelf zocht ik aan te steken. Maar de ander ontbrandde en ik bleef koud. Koud. Nu denk ik zelf dat mannenwoord. Koud -, omdat ik in dit directe, in dit beperkte... Koud -, met mijn brandende hart...

Ik denk soms dat ik alles verlangen kan... ik ontmoet een man en ik vind hem lief en ik kan aan niets meer denken dan aan hem, hij kust mij, en het stelt mij teleur... maar ik wil het niet bekennen... hij kust mij opnieuw en het stelt mij dieper teleur... maar ik wil het nog minder bekennen. Elke kus stelt mij teleur, elk woord stelt mij teleur, maar ik wil het nog altijd niet bekennen.

Allumeuse... allumeuse... de ander vat vlam maar mijzelf steek ik niet aan. En ik duld, wat ik niet begeer -, ik laat het toe, om niet onedelmoedig te zijn. Maar alles toelaten kan ik niet... voor wat geen zin, geen reden, geen noodwendigheid heeft, kan ik ook Ben niet verloochenen... evenmin met Ben heeft het zin, maar ik verschuil mij achter het huwelijk. Het huwelijksdogma bindt mij, het beveiligd mij... zo hebben mensen hun hele leven in dogma's gebonden, door dogma's beveiligd.

Overal heb ik mijn weg gevonden, mijn wettten gesteld, van de algemene wegen af, buiten de algemene wettten om -, in dit ene gebied alleen heb ik nooit iets geweten -, nooit iets begrepen. Ik weet er niets van, niemand moet er mij naar vragen.

Heleen zit naast mij, ze kijkt over water en polders, met haar lichtende, grijsblauwe ogen -, wijddopen ogen... ik hoor haar ademen - ze ademt waar hij geademd heeft, zo zoekt ze zich met hem te vereenzelvigen, in dat, wat hem heeft opgebouwd, hem en mij. We worden opgebouwd in onze jonge jaren... 'Dus hier hebben jullie veel gewandeld, vaak gezeten?'

'Ja, meestal deze kant gingen we uit...'

'Eva... ik had hem kunnen redden, ik had hem gelukkig kunnen maken. Hij wilde het niet. Ik heb hem gesmeekt, mij zijn verzen te geven, dat ik ze publiceren zou, hij wilde dat evenmin. Eva... lees deze brief...'

Ze wilde mij de brief in mijn handen geven, maar ze bedacht zich. Ze schuift naar mij toe, ze wijst met haar vinger...

'Hier, daar staat het... "Alles kan ik dragen en alles kan ik volbrengen, door alles af te wijzen. Zolang ik alles afwijs heb ik rust. Laat mij betalen, Heleen, laat mij boeten, belet het mij niet, leid er mij niet van af, omdat ik daarin alleen vrede vind..."

Eva, begrijp het niet verkeerd... Kijk, lees ook nog dit: "De christenen zijn zo trots op hun verheven moraal. Bied hem de linkerwang, die u op uw rechter slaat. Ze vergeten één enkel

ding; het bederf. Ik doe dit met Berthold -, het is *moral insanity*. Beiden zijn we *moral insane*. Hij door wat hij doet, ik door wat ik duld. Ik verloochen het hoogste in mijzelf, opdat in hem het laagste voortwoekeren kan. En er is maar één ding, waardoor dit ondraaglijke draaglijk wordt -, dat ik er dagelijks voor boet. Het lijden, het ontberen, het afwijzen, dat is mijn enig deel-van-geluk. Zo los ik mijn schuld af, zo verlos ik mijzelf. Ik wilde dat mij nog meer werd geboden, om nog meer te kunnen afwijzen...'

Begrijp jij dat, Eva... die zijn tweelingzuster bent?'

'Ja... ik geloof wel dat ik het begrijp...'

Laag over de lage witte polders reppen zich zwermen zwarte kraaien. Heleen keerde in tot Davids brief. Ik geloof wel dat ik dit begrijp... Ik weet het... het neemt mij op... de enige, eeuwige slingerslag... het eeuwig gebrokene, eeuwig zich herstellende, nooit zich herstellende evenwicht. Zo leerden we op school van de stormen en van de passaten. De depressie wekt de storm, er was een Tekort. Tekort is Schuld -, schuld doet naar de boete dorsten. Zo verschijnt de storm. Wroeging is de depressie, is het tekort-gevoel, dat zich in boete te herstellen zoekt... zo verschijnt de Storm. Wie tekortdeed, betaalt, wie te veel nam, restitueert, zo leeft de Storm zich uit, zo keert het evenwicht weer. Stormen en passaten... tekort, te veel... zo herstelt zich het evenwicht. Hij zocht zijn harmonie in het ongeluk. Om het leven te kunnen dragen, moest hij bij zijn leven zich de dood aandoen. Ik heb dit van hem geweten, eer ik het las, ik geloof dat ik dit al sinds jaren van hem weet. De slingerslag... het eeuwig gebrokene, eeuwig zich herstellende, nooit zich herstellende evenwicht. Schuldeloos geluk verbreekt al in sommigen het evenwicht - ze doen zich de dood aan in de versterving. Ik heb dat gekend -, ik kon als kind niet gelukkig zijn -, het was mij al gauw te veel, ik zocht al gauw een reden om verdriet te hebben -, voor de oppressie van het geluk vluchtte ik in de depressie van het verdriet, dit wankelen

heet: melancholie. Het is alles hetzelfde: stormen en passaten. Tekort dat zich aanvult, te veel dat zich ledigt. Ook de drift naar de Plicht, de inhoudloze, doelloze, redeloze plichtdrift! Plicht is Schuld; *Schuldigheid!* Dageelijks het Leven willen betalen met de Dood. Zich bij zijn leven de Dood aandoen... in de Versterving, in de zelfopoffering, in de zelfverloochening... voorsmaak van de Dood... Levensdrift tegen Doodsdrift in, Doodsdrift tegen Levensdrift in... de slingerslag... het eeuwige, enige. Alles.

Berthold acht zich door het leven tekortgedaan. In hem stormt het een andere richting uit...

'Eva, neen, dit is niet rechtvaardig... het is ook niet waar, zoals jij het zegt. Want denk eens aan al die onmadenkenden, aan al die zelfzuchtigen... duizenden, duizenden, die tekortdoen, die te veel nemen en toch aan betalen en boeten niet denken...'

'Voor hen boeten de anderen. Wat de een te weinig betaalt, betaalt de ander te veel. En zo keert het evenwicht weer.'

Soms komt er één, die voor de hele wereld betalen wil, die zijn rust niet vindt, eer hij betaald heeft, wat sinds eeuwen de miljoenen niet vermochten te boeten. Hij stort zijn bloed... storten is toch ook: betalen... zo keert het evenwicht weer. Stormen en passaten. Ik zou dat niet moeten zeggen, ze zouden mij verwijten: zo maak je het verhevener nuchter. Neen... zo maak ik het nuchtere verheven.

Het water vliet aan onze voeten -, het ernstige water. Er stijgt geen murmeling uit de diepte op. Wij zagen de eerste dag van de Nieuwe Eeuw ons voorbijtrekken -, hij trok door ons heen -, wij werden erdoorheen getrokken, David en ik.

Alles gaat door ons heen, gaat boven ons uit. Ik heb dit in verlei zin geweten -, maar zó werd het mij nooit geopenbaard, een nieuwe klaarte brak daareven in mij open. En het ligt alles besloten in dit ene: Totaliteit. Omdat het ons zo aangrijpt, waar het ons aanraakt - als het onszelf raakt! - daarom wanen we het

tot onszelf behorend, tot onszelf beperkt. Totaliteit - eeuwig bloesemende boom, eeuwig borrelende bron, levensboom, doodsbron, eeuwig zich ontvouwend begrip, vuurpijl tegen het nachtzwart, brekend in nooit eindigende kleurveelvuldigheid... Wonderlijk bestaan, waarin juist dit verzwegen wordt, vergeten wordt. Tussen de mensen is het veiliger over alle andere dingen dan over deze te spreken...

'Eva, neen, dit is niet rechtvaardig, het is een onrecht, dat de een voor de ander moet boeten, het is ook onlogisch, dat één voor allen betalen kan. Eén -, ik weet wel wie je meent. Ik ben erin opgevoed -, ik heb er mij van kind af tegen verzet. Ik heb er tegen gestampvoet. Het ging regelrecht in tegen mijn rechtsgevoel. Dat doet het nog.'

Ja -, zo zegt Heleen het goed. Tegen het zogeheten rechtsgevoel gaat dit wel in, dat één voor anderen, voor velen zou kunnen boeten. Omdat het zogeheten recht geen andere dan de opgelegde boete en de afgedwongen betaling kent... omdat de zogeheten misdaad geen wezenlijke schuld is en in de bedrijver niet de storm maar de aflossing wekt. Maar wie de wereldschuld op zich voelt wegen als zijn eigen schuld, voor hem is geen andere verlossing, dan de grote aflossing: doodstraf, dood... de martelaar heeft zijn eigen lot verkozen en anders is hij ook geen martelaar. En wie zijn eigen drift naar zijn eigen boete stilt, hoe zou hij armer kunnen worden, hoe zou hij ooit rampzalig kunnen zijn? Hij wint het allerbeste, hij wint zijn rust. De een jaagt naar rijkdom, de ander jaagt naar die aflossing, en er gaat voor geen sterfveling iets ter wereld boven dat wat hij najaagt. Lust te zoeken -, onlust te mijden. Maar elk kent enkel de prijs van wat hij zelf najaagt, niet die van wat een ander najaagt -, en daaruit komt de verwarring voort -, de ongegronde lof, de onverdiende blaam... Elk weet voor zich, dat hij het beste deel gekozen heeft. Elk heeft, voor zich, het beste deel gekozen. Er is ander Recht dan ons recht!

'Misschien, Heleen, misschien keer je er eens toe terug, langs een andere weg.'

Eerst het aanvaarden zonder doorgronding... dan het verwerpen zonder begrip -, eindelijk het begrijpen, dat zogoed aanvaarden als verwerpen -, dat zomin verwerpen als aanvaarden is.

'Maar laat het zo zijn, laat het kunnen dat de een voor de ander boet. Moest hij dan daarom beletten dat zijn verzen werden uitgegeven? Hij was dat toch aan anderen verplicht. Door zijn verzen te geven aan de mensheid had hij juist een deel van die boete, zoals hij het noemt, zoals jij het begrijpt... zie je wel, Eva, dat het toch niet sluit?'

'Als het waar was, dat een dichter voor anderen dicht! Maar zou het waar zijn, Heleen? Denk eens aan dit woord: Onsterfelijkheid! Denk eens aan dit: "Maar ik zal heerlijk in mijn vers herrijzen." Neen, neen... wie zich de dood zoekt aan te doen, die kan niet tegelijk naar onsterfelijkheid jagen. Hij wilde ondergaan... hij had het over zichzelf besloten... ook in die zin heeft hij zich de dood aangedaan... Evenmin als kinderen heeft hij verzen na willen laten...'

De wind is verstild... ergens heeft zich een teveel geledigd, ergens heeft zich een tekort gevuld. De hemel is moe, en uit zijn vermoeidheid ontvalt hem de sneeuw, uit zijn willoosheid, uit zijn onverschilligheid... Wit en stil en wijd liggen de polders onder de willoze, onverschillige hemel.

O Heleen... ik heb gemeend dat ik hem dood wist, thuis in het kamertje, naast het raam, toen Ben het mij vertelde -, ik heb het zo-even ook weer gemeend, we stonden tezamen voor de synagoge - maar ik wist het niet. Nu pas nadert het mij, ik voel het op mij gericht als een scherpe punt, een witgloeiende punt en het dringt door de weefsels van mijn ziel, het dringt... het dringt, al dieper boort het zich bij mij binnen. Ik zou willen gillen, ik hoor

de echo van een gil, die uit mij opkwam, die uit mij verklonk... Jaap en Ben deinsden ervoor terug, en toen was Eddy geboren... Maar ik gil nu niet... en als een aftrekkende golf, als een stillende wee, zo verdwijnt het weer, en het keert misschien nooit meer terug. Want eerst ga ik nu naar vader en moeder en straks ga ik naar huis...

Ik hoorde de echo van een gil -, ik sta hier aan het water, ik sla de sneeuw van mijn mantel, ik zie het verspringen van de kristalletjes in een smeltende vlok. We stonden op het punt elkaar in het haar te vliegen, toen kwam daar Kaas de klokkenmaker aan, hij sjokte door de ijzige, grijzige sneeuw. We hielden hem staan - en David vroeg het hem: 'Is dit pas de vierde of is dit al de vijfde Chanoeka-avond? Zij zegt: de vierde -, ik zeg: de vijfde, en we wilden er juist om gaan vechten.' Kaas stond te lachen, dat de staartklok over zijn schouder een wipplank leek: 'En wie het wint heeft gelijk. Sla er dan maar op los, jij, want het is de vijfde avond.' En er hing een sneeuwvlok in de ruigte naast de derde knoop van zijn jas, een vlok die smolt, en smeltend versprongen de kristalletjes en werden doorschijnend, en werden tot lichtend licht. Ik dacht... duizenden wonderen... overal wonderen, en mijn voorhoofd besloeg...

David, mijn broer - mijn broertje... je deed jezelf de dood wel aan, maar in mij leef je toch, en herleef je toch, elk ogenblik herleef je, want uit hetzelfde werden wij beiden opgebouwd...

'Heleen, wat dunkt je, zullen we nu naar mijn ouders gaan? Ze wachten ons tegen deze tijd...'